

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

**Diplomsko delo
univerzitetnega programa**

**VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN
V EVROPI**

Tina Pavšič

Ljubljana, maj 2009

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

Diplomsko delo
univerzitetnega programa

VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN V EVROPI

Kandidat: Tina Pavšič
Številka indeksa: 32490

Mentorica: doc. dr. Alenka Kuhelj

Ljubljana, maj 2009

POVZETEK

Varstvo človekovih pravic in svoboščin je eden izmed najpomembnejših konceptov mednarodnega prava. Na tem konceptu temeljijo mednarodne pogodbe in ustave ter zakonodaje držav. Danes je spoštovanje teh pravic merilo razvoja demokracije določene države. Na mednarodnem področju zagotavlja varstvo človekovih pravic in svoboščin Organizacija združenih narodov s svojim razvejanim organizacijskim sistemom, ki pa se sooča s problemom suverenosti posamezne države. V Evropi skrbi za varstvo človekovih pravic in svoboščin predvsem Svet Evrope, ki z naddržavnim Evropskim sodiščem za človekove pravice sili države članice k spoštovanju teh pravic. Na tem področju je vse bolj dejavna tudi Evropska unija, ki skuša človekove pravice in svoboščine umestiti v temeljne pogodbe in se s sprejetjem Listine Evropske unije o temeljnih pravicah zavezati k spoštovanju Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Ključne besede: človekove pravice in svoboščine, Organizacija združenih narodov, Svet Evrope, Evropska Unija, Splošna deklaracija človekovih pravic, Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Listina Evropske unije o temeljnih pravicah.

SUMMARY

The protection of human rights and liberties is one of the most important concepts of international law. International constitutions and legislations of states are based upon this concept. Today the respect of these rights stands as a measure of democracy development for each country. Internationally, the United Nations Organization assures the protection of human rights with its own organizational system which is confronting independence of one country. The protection of human rights in Europe is under protection of Council of Europe, which cooperates with European court of justice and makes sure that members respect these rights. In this field the European Union is becoming more active, trying to place the human rights and liberties in their basic contracts. With the adoption of EU document for protection of human rights and liberties European Union wants to tie up to respect EU convention of human rights and liberties.

Keywords: human rights and liberties, United Nations Organization, Council of Europe, European Union, Declaration of human rights, Europe convention of human rights and Fundamental Freedoms, European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms

KAZALO

POVZETEK.....	II
SUMMARY.....	III
KAZALO.....	IV
1 UVOD	1
1.1 IZHODIŠČE DIPLOMSKEGA DELA.....	1
1.2 NAMEN IN CILJ RAZISKAVE.....	1
1.3 METODE DELA STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA	2
2 OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV	3
2.1 PRAVICA IN SVOBOŠČINA	3
2.2 ČLOVEKOVE PRAVICE	4
3 RAZVOJ ČLOVEKOVIH PRAVIC.....	11
3.1 OD ANTIKE DO SREDNJEGA VEKA	11
3.2 NARAVNO STANJE IN NOVI VEK	12
3.3 ČLOVEKOVE PRAVICE V 20. STOLETJU	14
4 MEDNARODNO VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC	17
4.1 ORGANI ZA NADZOR NAD IZVRŠEVANJEM DOLOČB MEDNARODNIH KONVENCIJ O ČLOVEKOVIH PRAVICAH	20
4.2 VISOKI KOMISAR OZN ZA ČLOVEKOVE PRAVICE IN ZA BEGUNCE	21
4.3 NADZOR POLITIČNIH IN DRUGIH ORGANOV OZN.....	22
5 SVET EVROPE IN VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC.....	25
5.1 SPLOŠNO	25
5.2 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC	26
5.3 EVROPSKA KONVENCIJA O VARSTVU ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	27
5.4 EVROPSKO SODIŠČE ZA ČLOVEKOVE PRAVICE	28

<u>6 EVROPSKA UNIJA IN VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC.....</u>	<u>31</u>
6.1 SPLOŠNO	31
6.2 NADALJNI RAZVOJ EVROPSKE UNIJE	33
6.3 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC	34
6.4 LISTINA EVROPSKE UNIJE O TEMELJNIH PRAVICAH	36
6.5 SODIŠČE EVROPSKIH SKUPNOSTI.....	37
<u>5 ZAKLJUČEK.....</u>	<u>41</u>
<u>LITERATURA.....</u>	<u>43</u>
SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE	43
PRISPEVKI V KNJIGAH OZIROMA ZBORNIKI.....	43
VIRI Z INTERNETA.....	44
<u>VIRI</u>	<u>45</u>
<u>SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC</u>	<u>46</u>
<u>IZJAVA O AVTORSTVU IN NAVEDBA LEKTORJA.....</u>	<u>47</u>

1 UVOD

1.1 IZHODIŠČE DIPLOMSKEGA DELA

Varstvo človekovih pravic in svoboščin je vedno aktualna tema sodobnega Sveta. Prebiranje dnevnih časopisov, gledanje televizijskih poročil in nenazadnje tudi brskanje po internetu nas redno opozarjajo, da na vseh koncih Sveta prepogosto prihaja do kršenja osnovnih pravic in svoboščin posameznika, blatenja njegovega dostojanstva in poseganja v njegovo zasebnost. Aktualnih primerov je preveč: od podhranjenih otrok v Afriki, zaničevanih žensk v Arabiji, izkoriščanih na Kitajskem, preganjanih v Tibetu do smrtne kazni v ZDA, mobbinga na delovnem mestu, nedovoljenega nadzora »osumljenih« in predolгих sodnih postopkov. Primerov je nešteto. Politični voditelji voditelji nas prepričujejo, da sistem varstva človekovih pravic in svoboščin deluje, zato bo zanimivo izvedeti, kako se lahko zgoraj naštete kršitve odpravijo ali celo preprečijo.

Evropa velja poleg Severne Amerike za kontinent, kjer imajo države najbolj razvit sistem pravic posameznika. Nemalokrat se skandinavske države omenja v kontekstu najvišjega razvoja na političnem, družbenem, gospodarskem in kulturnem področju. Poleg tega da države Evrope zagotavljajo varstvo pravic in svoboščin svojim državljanom z vzpostavitvijo in nenehnim razvojem pravnega reda v državi, so tudi, vsaj večina najbolj razvitih, članice dveh evropskih sistemov: Sveta Evrope in Evropske unije. Svet Evrope je organizacija, ki je nastala kmalu po 2. svetovni vojni, z namenom varovanja človekovih pravic in tesnejšega povezovanja držav. Po drugi strani pa je skoraj hkrati prišlo do razvoja Evropske skupnosti, ki pa je na začetku temeljila izključno na gospodarskem povezovanju zahodnoevropskih držav. Danes je Evropska unija edinstven sistem skoraj 30-ih evropskih držav, ki pogleg gospodarskega ureja tudi druga področja, med drugim tudi področje človekovih pravic. V nadaljevanju bo naloga skušala ugotoviti, ali se ta dva evropska sistema na področju varstva človekovih pravic in svoboščin dopolnjujeta ali izključujeta.

1.2 NAMEN IN CILJ RAZISKAVE

Namen diplomskega dela je glede varstva človekovih pravic in svoboščin na razumljiv način:

1. opredeliti temeljne pojme: »pravica«, »svoboščina« in »človekove pravice« v državnem in mednarodnem pravnem redu;
2. predstaviti razvoj človekovih pravic in svoboščin od antike pa do danes;

3. ugotoviti, kateri akterji so ključnega pomena pri zagotavljanju mednarodnega varstva človekovih pravic in svoboščin ter predstaviti pogloblitne organe, ki za to varstvo skrbijo;
4. predstaviti Svet Evrope in Evropsko unijo, njune temeljne pravne akte in organe na področju varstva človekovih pravic in svoboščin.

Diplomsko delo pa bo predvsem skušalo potrditi ali zavreči naslednjo hipotezo:

Svet Evrope je zaradi celovitega sistema varstva človekovih pravic in svoboščin (univerzalnost organizacije, številno članstvo, izdelana organizacijska struktura in pravna podlaga ter razviti organi sodnega varstva) najpomembnejši varuh človekovih pravic v Evropi.

1.3 METODE DELA STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA

V diplomskem delu bodo uporabljeni naslednji raziskovalni metodi: (1) opisna metoda pri opisu in razlagi strukture in delovanja organov mednarodnega varstva človekovih pravic in svoboščin, organizacije Sveta Evrope in Evropske unije ter (2) analiza in interpretacija primarnih in sekundarnih virov pri predstavitvi razvoja človekovih pravic ter analizi mednarodnega varstva človekovih pravic in svoboščin in analizi tega področja v Evropi.

V uvodu je predstavljena tema diplomske naloge, hkrati pa je tudi identificiran problem, navedene so metode dela in predstavljena je struktura naloge. Sledi opredelitev temeljnih pojmov, ki so ključnega pomena za razumevanje področja človekovih pravic in svoboščin. Naslednje poglavje je posvečeno zgodovinskemu razvoju človekovih pravic, ki privede do predstavitve najpomembnejših organov Organizacije združenih narodov, ki skrbijo za mednarodno varstvo človekovih pravic in svoboščin. Nato se diplomska naloga osredotoči na varstvo človekovih pravic in svoboščin v Evropi ter analizira Svet Evrope in Evropsko unijo na tem področju. V zadnjem poglavju so argumentirani rezultati te analize varstva človekovih pravic in ovrednotena je zgoraj navedena hipoteza diplomskega dela.

2 OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV

Človekove pravice so danes nepogrešljivi del vsake sodobne, demokratične državne in mednarodne ureditve, s svojim razvojem pa so postale nekakšna »uradna ideologija modernega sveta« (Cerar, 2002, 17). Za razumevanje strukture in značilnosti človekovih pravic je potrebno najprej pojasniti pojma pravica in svoboščina.

2.1 PRAVICA IN SVOBOŠČINA

Osrednja prvina pojma pravica¹ je možnost, da pravni subjekt na določen način ravna. Ta možnost je vsebovana v abstraktni in splošni pravni normi (abstraktno upravičenje). Pravo dodeljuje takšna upravičenja zato, da subjekti v njihovem okviru zadovoljujejo najrazličnejše lastne interese, če so in koliko so v skladu s funkcijo prava v konkretni družbi. Možnost ravnanja, bodisi aktivnega (storitev) bodisi pasivnega (opustitev), je pravno zavarovana² (Pavčnik, 2007, 191).

Pojem svoboščina (svoboda) se za razliko od pojma pravica (ki se praviloma uporablja v pravnem pomenu) običajno uporablja v filozofskem smislu, kjer pomeni moralno vrednoto človekove neomejenosti in prostosti od podrejanja, izkoriščanja ipd.³ Pojem svoboščina se uporablja v pravnem smislu, kadar je s tem mišljena posebna vrsta (pravne) pravice. Svoboščina je v tem smislu na splošno svoboda od vseh omejitev, razen tistih, ki so pravično oziroma razumno določene s pravom. Svoboščine, ki jih zagotavljajo npr. določbe demokratičnih ustav, ne označujejo le svobode od nepooblaščenih fizičnih omejitev (»svoboda od«), temveč zajemajo tudi svobodo posameznika, da uživa in uporablja svoje zmožnosti na vse pravno dopustne načine (»svoboda za«) – npr.

¹ Nasprotna odslikava pravice je pravna dolžnost, ki ima naslednji dve temeljni prvini: obveznost (dolžnost), da njen nosilec na določen način deluje, in sankcijo, ki jo kot pravno posledico aktivira druga stran pravnega razmerja (nosilec korelativne pravice), če obveznost ni bila izpolnjena. Razlika med konkretno pravico in konkretno dolžnostjo je, da je v svoji voljni izbiri med aktivnim in pasivnim odnosom do pravice njen nosilec v pravnem pogledu povsem svoboden, medtem ko nosilec dolžnosti ni, saj mu, če svoje dolžnosti ne izpolni, grozi pravna sankcija (Cerar, 1997, 53-54).

² Za opredelitev pojmov abstraktno upravičenje in interes glej Pavčnik, 2007, 191-192.

³ Večkrat pride do terminoloških nejasnosti, med pojmom pravica in svoboščina. Slehema pravica je kot pravni pojem izvedena iz neke svoboščine kot ne-pravne kategorije, ki ima svoje mesto v filozofiji oziroma v tistih razsežnostih človekovega doživetja, ki so bolj ponotranjena. Tako so pravice glede na svoboščine sekundarne, tj. izvedene iz svoboščin, oziroma so takšen izraz slednjih, ki je prilagojen pravni vsebini (abstrakciji pravno relevantnih vidikov svoboščin oziroma svobode) ter pravni obliki (pravnemu jeziku, formalizmu, sistematičnosti, racionalnosti itd.). Sledi, da je vse (človekove) pravice mogoče izpeljati iz splošne zahteve po vsestranski človekovi svobodi (osvoboditvi) ter nato iz njenih posameznih manifestacij, tj. svoboščin (npr. svoboda bivanja, mišljenja, gibanja in ustvarjanja), ki so v bistvu pravna oblika svoboščin (Cerar, 1996, 56).

da se uči, vzgaja otroke, časti boga v skladu z lastno vestjo, živi in dela, kjer si sam izbere itd. (Cerar, 1997, 55-57).

2.2 ČLOVEKOVE PRAVICE

Po Pavčniku (1997, 15-16) besedne zveze, kot so »temeljne pravice«, »temeljne človekove pravice«, »ustavne svoboščine in pravice«, »človekove pravice in temeljne svoboščine« zajemajo vse tiste pravice (v pravnem pomenu besede), ki imajo ustavno naravo. Najbolj na kratko jih je mogoče označiti kot »temeljne pravice«, ki se od drugih pravic razločujejo ravno po tem, da jih opredeljuje ustava, ki je temeljni hierarhično najvišji splošni pravni akt v posamezni državi. Za njih se pogosto navajata tudi izraza »temeljne (človekove) pravice« ali pa zgolj okrajšava »človekove pravice«. Slednja jezikovna dvojica je pravno ohlapna, ker se nanaša tudi na tiste pravice, ki so v celoti urejene šele z zakoni. V primeru, ko je uporabljen izraz »človekove pravice«, je najbolj zanesljivo pomensko merilo kontekst, v katerega je ta oznaka umeščena. Zato bo v tej diplomski nalogi iz besedna zveza »človekove pravice« (iz razloga, da se izogne terminološki zmedi) nadomeščala zgoraj navedene pojme, iz konteksta pa bo jasno razvidno, ali gre človekove pravice v širšem ali ožjem (ustavnopravnem) pomenu.

Pojem človekove pravice opredeli Bay (v Jambrek, 1988, 38) kot katerokoli zahtevo po varovanju ali upravičenju, ki naj bi bilo pravno ali družbeno sankcionirano zato in v takšnem obsegu, v katerem tako varstvo ali upravičenje terja zadovoljitev človekove potrebe. Človekova pravica je »veljavna zahteva, ki jo utemeljuje človekova potreba« (pojem, ki označuje katero koli nujno zahtevo po ohranitvi človekovega življenja, zdravja in temeljnih svoboščin. Vendar pa pride za pričujočo nalogo bolj v poštev naslednja definicija, ki poudari (ustavno) pravno dimenzijo pojma človekovih pravic. Človekove pravice so (Cerar, 2002, 23):

1. pravni pojem (na kar opozarja že sam pojem pravice, katerega korelat je dolžnost storitve, dopustitve ali opustitve drugih subjektov do nosilca pravice), kajti človekove pravice pridobijo družbeno relevanten pomen takrat, ko so opredeljene v pravnih aktih (npr. v ustavi, zakonih in konkretnih sodnih odločitvah)⁴ in ko so njihove kršitve pravno sankcionirane;
2. vrednote in dobrine, ki jih pravo na ta način prevzame in ustrezno normira, v svoji osnovi izvirajo predvsem iz morale, kjer se kažejo kot dolžnostne zahteve po človečnosti, sočutju, iskrenosti oziroma poštenosti itd.

⁴ Pravice, ki so določene z ustavo, so hierarhično višje kot pravice, ki so urejene v zakonih. Če gre za ustavne človekove pravice, pravimo, da so temeljne pravice oz. temeljne človekove pravice. Temeljne pravice zajemajo vse človekove pravice, ki so opredeljene z ustavo v kateremkoli poglavju (praviloma sta to drugo in tretje poglavje) (Pavčnik, 2007, 192-193).

Po Pavčniku (2007, 193) človekove pravice omejujejo državno oblast in ji določajo meje, v katerih se lahko giblje. So pravno zavarovana temeljna upravičenja v razmerju do države in njenih organov kot tudi v razmerju do posameznikov in drugih pravnih subjektov. Človekove pravice so v ustavi v precejšnjem obsegu opredeljene kot svoboščine. Njihovo vsebinsko težišče je, da zagotavljajo ustrezno telesno, duhovno, politično in gospodarsko svobodo, v pravnem pomenu pa gre za pravice, to je za temeljne pravice, ki so absolutne in kot take učinkujejo zoper vsakogar, ki bi hotel vanje posegati.

Narava človekovih pravic je bipolarna, vsaka pravica namreč posamezniku ne omogoča le vrednostno in razvojno pozitivno (konstruktivno), marveč tudi negativno (destruktivno) mišljenje in ravnanje (npr. svoboda mišljenja prinaša tudi izražanje negativnih misli jeze, sovraštva ipd.). Doktrina in praksa človekovih pravic sicer takšne negativne odklone v določeni meri omeujeta in preprečujeta, vendar pa jih vsaj v svojem izhodišču ne onemogočata, saj se ob zametku uveljavljanja določene pravice in svoboščine pogosto ne more predvideti njenih negativnih posledic. Drugi vidik bipolarnosti človekovih pravic pa se skriva v sami relativnosti vrednot oziroma dobrin, ki jih te pravice zagotavljajo oziroma varujejo. Npr. razlike med bogatimi in revnimi se odražajo v številnih sferah družbenega življenja (dostop do šolanja ali do družbenega vpliva) (Cerar, 2002, 23-24). V razmerju do države so človekove pravice: (a) negativne, ko oseba ne pričakuje, da bo država zanj storila nekaj pozitivnega, ampak lahko zahteva, da se vzdrži določenih dejanj (npr. da ga ne zapre, muči, cenzurira, neupravičeno zaslišuje, zasleduje); (b) pozitivne pravice pa so tiste, na osnovi katerih oseba pričakuje in zahteva, da država izpolni neko svojo dolžnost tako, da mu nudi določene usluge ali dobrine (npr. zdravstveno varstvo, šolanje otrok) (Jambrek, 1988, 40).

Človekove pravice so danes bistveni sestavni del skoraj vsake ustavne ureditve, ki uveljavlja sodobni koncept (zahodnega tipa) demokracije. Nekatere t.i. klasične človekove pravice tvorijo *skupno demokratično jedro*, ki je prisotno v vseh demokracijah, ki jih priznava moderni zahodni svet. To skupno jedro je odraz ideologije političnega liberalizma, ki se kaže predvsem v zagotavljanju temeljnih liberalnih (osebnih, političnih in nekaterih ekonomskih) pravic posameznikov. Klasične liberalne pravice (npr. pravica do življenja, dostojanstva oziroma osebne integritete, zasebne lastnine, svobode misli in izražanja, veroizpovedi, gibanja, združevanja) niso zgolj v funkciji varstva temeljnih dobrin posameznika, ampak so prav tako v funkciji legitimiranja demokratične državne oblasti in v funkciji tržnega (kompetitivnega) gospodarstva. Ta temeljni liberalni vzorec se z nacionalnih ureditev prenaša tudi na mednarodno (pravno oziroma konvencijsko) ureditev človekovih pravic, ki nato povratno vpliva na demokratične državne ureditve. (Cerar, 2002, 25-26).⁵

⁵ Takšnega vpliva pa mednarodna ureditev človekovih pravic nima v nedemokratičnih okoljih (npr. v avtoritarnih ali totalitarnih državnih ureditvah oziroma ureditvah, ki temeljijo na tradicionalnem ali religioznem izročilu). V teh ureditvah nimajo širšega razumevanja za človekove pravice in ustreznih

Poznamo več različnih doktrin »nastanka« človekovih pravic, med katerimi prevladuja predvsem naslednji dve (Cerar, 2002, 18). V skladu s prevladujočo ali klasično doktrino človekovih pravic, naj bi človekove pravice in svoboščine vsak posamezen človek avtomatično pridobil že s svojim nastankom (največkrat je tu mišljeno rojstvo človeka, nekateri pa nastanek človeka vidijo v trenutku njegovega spočetja). Tako pripadajo človekove pravice slehernemu človeku, naloga države pa je, da mu te pravice prizna in ustrezno zavaruje. Sledi, da so človekove pravice univerzalne ter neodvisne od konkretnega družbenega časa in prostora, kajti v svojem jedru so prisotne v vsakem človeškem okolju in zgodovinskem trenutku. Glede na drugo doktrino so človekove pravice zgodovinsko pogojene in izrazito dinamičen pojav, kar pomeni, da so se kot (filozofska) ideja pojavile šele v novem veku ter se kot takšne razvijajo in spreminjajo glede na različne časovne in družbene determinante. Takšni pogledi pogosto zanikajo univerzalnost človekovih pravic ter poudarjajo njihovo kulturno, politično, ekonomsko in drugačno pogojenost.

Po filozofski, pravni in nenazadnje politični doktrini imajo človekove pravice naslednje lastnosti (Cerar, 2002, 20-21).⁶

1. *Temeljnost*: človekove pravice so temelj vsem ostalim pravicam.
2. *Splošnost oz. univerzalnost*: človekove pravice pripadajo vsem ljudem in o njih obstoji, vsaj v zelo elementarnem obsegu in pod pogojem svobodne odločitve posameznikov, obči konsenz.
3. *Vežanost na človeka*: človekove pravice pripadajo človeku že po naravi in to prvenstveno kot posamezniku.
4. *Neodtujljivost*: človekove pravice so eksistenčno povezane s človekom, od njega jih ni mogoče odtujiti.

političnih državnih, ekonomskih in drugih institucij, ki bi bile v zadostni meri prilagojene praktičnemu zagotavljanju teh pravic. V državah kjer ni uveljavljena pravna država, ostajajo formalne zaveze političnih elit človekovim pravicam tako le »mrtve črke na papirju« (Cerar, 2002, 26-27).

⁶ Zahodna demokratična družba izhaja iz navedenih lastnosti človekovih pravic, na katerih utemeljuje svojo ureditev. Različne tradicionalne (npr. rodovne in plemenske) ter religiozne (islamska, hinduistična itd.) skupnosti in družbe pa že v osnovi zavračajo idejo in doktrino človekovih pravic, saj menijo, da gre za enostransko pojmovanje, ki izpostavlja posameznika (individualizem, antropocentrizem) in njegovo materialno eksistenco (materializem) ter zanemarja globlje duhovne (božje) temelje in zakonitosti človeškega bivanja, ki človeku nalagajo predvsem dolžnosti do sebe in do drugih posameznikov ter do družbe in sveta kot celote (Cerar, 2002, 21).

5. *Absolutnost*: človekove pravice imajo kot celota vseobsežno existenco (ta traja toliko časa, dokler obstoji človek); človekove pravice imajo veljavo erga omnes, pravica vsakega posameznika pa je omejena s pravicami drugih posameznikov.
6. *Deklarativna narava artikulacije*: ker so človekove pravice človeku dane, jih je mogoče pravno in drugače le deklarirati in ne konstituirati.
7. *Moralnost*: izvor človekovih pravic in dolžnosti je v sferi človekove moralnosti.
8. *Politična narava*: vsaka človekova pravica ima politično težo, saj v korist posameznikovih temeljnih dobrin omejuje politično oblast oziroma se uresničuje v okviru politično konstituirane družbe.
9. *Pravnost*: za učinkovito zagotavljanje človekovih pravic v družbi morajo biti le-te pravno določene in zavarovane.

Klasifikacije človekovih pravic služijo različnim namenom: v teoretičnem pogledu predvsem opozarjajo na razlike v vrstah dobrin, ki so varovane s pomočjo človekovih pravic ter posledično na raznolikost med posameznimi vrstami teh pravic, v praktičnem pogledu pa so klasifikacije človekovih pravic uporaben nomotehnični okvir, kar je pomembno pri ustreznem razvrščanju pravic v kontekstu določenega pravnega akta (npr. mednarodne konvencije, ustave, zakona) in pri izbiri kriterijev za ločeno pravno urejanje različnih pravic (npr. političnih, ekonomskih, socialnih pravic ali pa pravic invalidov, otrok, delavcev, tujcev). Poznamo več različnih klasifikacij človekovih pravic (Cerar, 1996, 55-57, 122-132):

1. Obstoj določene politično organizirane skupnosti je predpostavka obstoja in zagotavljanja človekovih pravic. V tem pogledu je človekove pravice mogoče deliti na (a) *individualne pravice*, ki zagotavljajo integriteto oziroma dobrine neposredno posameznikom in ga varujejo pred posegi države ter drugih pravnih subjektov, in (b) *kolektivne pravice*, ki zagotavljajo integriteto neposredno določenim družbenim skupinam in s tem posredno tudi posameznikom ter posamezniku zagotavljajo participacijo v kolektivu.
2. Človekove pravice lahko ločimo na (a) *temeljne*,⁷ tiste, ki so povezane z najbolj pomembnimi človekovimi vrednotami oz. potrebami, predstavljajo *conditio sine*

⁷ Številni avtorji so sestavili seznam temeljnih človekovih pravic. Le- te so: pravica do preživetja, pravica do zaščite pred mučenjem, pravica zoper apartheid ter pravica do prehrane (Ajami v Cerar, 1996, 56); pravica do življenja, pravica do svobode, pravica do lastnine, pravica do varnosti, svoboda govora, tiska in zbiranja ter pravica do varstva pred arbitrarnim odvzemom prostosti (Bedau v Cerar, 1996, 56-57); pravica do obstanka, pravica do zaščite pred mučenjem, pravica do zaščite pred arbitrarnim zaporom in priporom ter pravica pred izvensodno izvršbo (Matthews in Pratt v Cerar, 1996, 57)...

qua non in nujni sestavni del človekovega bivanja in ustvarjalnega delovanja znotraj človeške družbe, in (b) *izvedene*, ki so povezane z manj pomembnimi vrednotami oz. potrebami in so hierarhično podrejene in izvedene iz prvih.

3. Jellinek (v Cerar, 1996: 127-128) deli javne pravice (kar je mogoče aplicirati tudi na človekove pravice) na: (a) *pravice negativnega statusa* zagotavljajo posamezniku individualno sfero svobode, tako da posameznik v svojem ravnanju ni omejevan s strani države; (b) *pravice pozitivnega statusa* dajejo posamezniku pravno varovano možnost, da zahteva pozitivne storitve s strani države; (c) *pravice aktivnega statusa* omogočajo posamezniku, da se aktivno vključuje v državno dejavnost.
4. Friedrich (v Cerar, 1996, 128) deli pravice na: (a) *pravice do samostojnosti*, ki posameznika varujejo pred politično skupnostjo (npr. pravica do religioznega prepričanja); (b) *pravice do udeležbe*, ki omogočajo posamezniku participacijo v družbi (npr. volilna pravica); (c) *pravice do ustvarjalnosti*, ki omogočajo posamezniku vse oblike oziroma načine kulturne, znanstvene in druge ustvarjalne dejavnosti.
5. Šnuderl (v Cerar, 1996, 128-129) deli človekove pravice po zgodovinski karakterizaciji na: (a) *klasične politične pravice* (svoboda, enakost, varnost, lastnina, enakopravnost, nedotakljivost osebe, stanovanja in pisemska tajnost, volilna pravica, dostopnost do javnih služb, svoboda govora, tiska, združevanja, peticije, izobrazbe, vesti in veroizpovedi); (b) *kulturne pravice* (pravica do izobrazbe, svoboda znanstvenega in umetniškega dela, svoboda vesti in veroizpovedi idr.); (c) *socialno - ekonomske pravice* (varstvo osebe v delovnem razmerju, varstvo matere delavke, pravica do dela, usposobljenje za delo, skrb za ljudsko zdravje, socialno zavarovanje, delovni čas, humani delovni pogoji ipd.).
6. Donnelly (v Cerar, 1996, 130) deli človekove pravice v naslednjih pet skupin: (a) *pravice, ki zagotavljajo obstoj* in *osebne pravice* zagotavljajo osebno zaščito, toda same po sebi ne varujejo človekovega dostojanstva; (b) *pravne pravice* so tiste, ki varujejo posameznika v razmerju do države; (c) *državljske, socialne* in *kulturne pravice* zagotavljajo posameznikovo aktivno udeležbo v družbi; (d) *ekonomske pravice* dajejo posamezniku moč, da vpliva na naravo in okoliščine svojega dela; (e) *politične pravice* pooblašajo posameznika, da lahko vpliva na temeljna pravila in strukture v družbi.
7. Ena najpogostejših delitev človekovih pravic je delitev glede na posamezno področje aktivnosti v družbi: (a) *državljske*, (b) *politične*, (c) *ekonomske*, (d) *socialne*, (e) *kulturne*, (f) *itd.*

8. Sledi še klasifikacija, ki opozarja na najpomembnejše komponente posameznih vrst človekovih pravic, ki uživajo mednarodno konvencijsko zaščito. Te skupine pravic so (Edie v Cerar, 1996, 131): (a) *pravica do fizične in mentalne integritete* (pravica do življenja, svobode in osebne varnosti, ki vključuje različne oblike zaščite pred mučenjem oz. nečloveškim ravnanjem, pred suženjstvom in drugimi oblikami podrejenosti ter pred prisilnim delom, pravica do zaščite pred arbitrarnim priporom in drugimi omejitvami osebne svobode), (b) *svobode vesti in delovanja* (svoboda veroizpovedi, mišljenja in izražanja, svoboda informiranja, svoboda zbiranja in združevanja, svoboda gibanja), (c) *pravice do pravnega postopka* (pošteno obravnavanje v kazenskem postopku, pravica do zagovornika, prepoved retroaktivnosti), (d) *pravice do zasebnosti* ter *pravice do spoštovanja in zaščite družine*, (e) *politične pravice* (pravica sodelovanja pri upravljanju javnih zadev, aktivna in pasivna volilna pravica), (f) *socialne in ekonomske pravice* (pravice do dela, do primernih življenjskih pogojev, do socialne varnosti ter do zdravstvenih storitev).

V mednarodnem pravu imajo človekove pravice dve posebni značilnosti (Türk, 2007, 139).

1. Drugače od pravic, ki si jih države priznavajo vzajemno, so človekove pravice sprejete (v mednarodnih pogodbah) v korist ljudi, torej »tretjih«. Obveznosti, ki jih države sprejmejo na področju človekovih pravic, tako niso predmet vzajemnosti v njihovih medsebojnih odnosih: pravic v določeni državi ni dopustno omejevati zato, ker je do omejitev prišlo v neki drugi državi, ki je stranka iste pogodbe o zaščiti človekovih pravic.
2. Človekove pravice so izraz človekove integritete in dostojanstva in jih država ne more preprosto odpraviti. V določenih primerih in pod pogoji, ki so predvideni z mednarodnimi pogodbami, sme država nekatere med njimi derogirati (npr. svobodo gibanja), določenih mednarodnopravno zavarovanih človekovih pravic (npr. pravice ne biti izpostavljen mučenju) pa ne sme derogirati niti v situacijah, ko je ogrožen obstoj države.

Mednarodnopravno urejanje človekovih pravic je omejilo državno suverenost: država ne sme posegati v določene temeljne pravice ljudi, ne lastnih državljanov ne tujcev. Človekove pravice mora spoštovati tako v razmerju do drugih držav kot na območju pod lastno suverenostjo. Vprašanj človekovih pravic tudi ne more obravnavati kot zadevo v izključni notranji pristojnosti. Večina pravnih razmerij, v katera vstopajo ljudje, pa je še vedno predmet suverenosti države (urejanje vprašanj državljanstva, upravnega položaja, civilnih razmerij, kazenskopravne odgovornosti ipd.). Suverene države so še vedno pglavitni subjekti mednarodnega prava. Četudi mednarodno pravo določa zelo pomembne človekove pravice neposredno in četudi so posamezniku na voljo postopki za

Uveljavljanje teh pravic na mednarodni ravni, je treba upoštevati, da je posameznikov pravni položaj večinoma urejen v notranjem pravu njegove države, medtem ko so na mednarodni ravni države tisti subjekti, ki določajo obseg mednarodnopravne zaščite človekovih pravic in načine za njihovo uveljavljanje. Človek kot posameznik namreč ni subjekt mednarodnega prava (Türk, 2007, 139-140).

3 RAZVOJ ČLOVEKOVIH PRAVIC

S pojmom človekovih pravic je predvsem prežeta novodobna in sodobna zgodovina (skoraj vsako politično gibanje je v svoj program vključevalo uresničevanje človekovih pravic), sicer pa je vsa človeška zgodovina v bistvu zgodovina boja človeka za svobodo. Človekova misel je, odkar se le-ta zaveda svojega obstoja, pretkana z idejami o svobodi in z njo nerazdružno povezanim načelom enakosti. Različne ideje so skozi zgodovino iskale odgovor na vprašanje, kakšen je odnos med posameznikovo svobodo in politično skupnostjo (Perenič, 1988, 18-19).

3.1 OD ANTIKE DO SREDNJEGA VEKA

Že v prvih civilizacijah je bilo opravičilo za obstoj oblasti, da družbena organizacija služi vsem članom skupnosti, nosilci oblasti pa so le-to izrabljali v svoj prid in pri tem uporabljali drugim nedostopna sredstva (monopol nasilja). Sprememba, kot je nastanek države, je bila največkrat v korist le majhnemu številu posameznikov. Človekove pravice so bile redno kršene, kar se je mogočnim vladarjem zlahka odpuščalo, saj kršitev le-teh ni bilo med bistvenimi kriteriji za oceno vladarjeve vloge – vedno je imela prednost stabilnost države. Ni sistematičnega razmišljanja o človekovih pravicah, omejitve zlorab veljajo le za člane družbe, tujci pa varstva praviloma ne uživajo (svobodne tujce varuje le moč njihove države). Zaslužnjeni vojni ujetniki nimajo pravic (zadela jih je pač zla usoda), lastniki pa jih varujejo zgolj iz sebičnih razlogov kot delovno silo ali če računajo na odkupnino (Simič, 1997, 24-25). Grški misleci so trdili, da lahko človek svobodno živi samo v politično organizirani skupnosti (polisu), ki je edina sposobna razvijati posameznikovo moralno popolnost in zadostiti njegovemu iskanju sreče. Ker za uresničevanje svobode ni drugih možnosti, ni bilo prostora za utemeljevanje takih človekovih pravic, ki bi posameznika zavarovale pred oblastjo in določale meje njegove svobode (Perenič, 1988, 19).⁸ Podoben odnos do človekovih pravic kot Grki so kljub bolj razvitemu pravu imeli tudi Rimljani, le da je bil državljani rimske države imetnik različnih premoženjskih pravic (Simič, 1997, 30).

V zgodnjem krščanstvu je posvetna država za posameznika posledica greha in kazni, zato se moralno izpopolnjevanje človeka lahko doseže le z zvestobo veri in cerkvi. Individualizem, ki je bil tuj antični misli, postane središčni kamen krščanstva (bistven je

⁸ Grki so se zavedali ogrožanja človekovih pravic, niso pa ustvarili nobenih pravnih mehanizmov za njihovo varovanje, pri njih sta bili najpomembnejši za varstvo človekovih pravic modrost in politična občutljivost oblastnikov. Prevladujoča je bila miselnost, ki je sprejemala delitev ljudi na sužnje in svobodne. Izjemi sta sofist Alkidamas, ki naj bi trdil, da je bog ustvaril vse ljudi svobodne in nobenega kot sužnja in stoična šola z naukom o enakosti ljudi, ki je ustvarila prve nastavke za kasnejše ideje o pravicah ljudi (Perenič v Simič, 1997, 30).

odnos posameznika do Boga). Posameznik je tisti, ki ustvarja celotno družbeno življenje, državi je podrejen le toliko, kolikor le-ta prispeva k uresničevanju božjega kraljestva na Zemlji in ne ogroža (po božji zamisli vsajenega) človekovega dostojanstva (Perenič, 1988, 19-20). Krščanstvo, ki je prevladovalo celo tisočletje, je po eni pripeljalo do priznanja nekih neodtujljivih pravic, po drugi strani pa je ideja sv. Avguščina, da je dopustno prisiliti človeka k pravi veri, odprla pot verskemu preganjanju (Oestreich v Simič, 1997, 31).

Srednji vek kljub vplivu krščanstva v razvoj človekovih pravic ne prinaša bistveno novih prvin, saj gre za družbo, ki je poznala in pravno utrjevala izrazito politično in ekonomsko neenakost (Perenič, 1988, 20). Zaradi univerzalističnih ciljev krščanstva izginejo nekatere vrste diskriminacije etničnega značaja. Sužnji ostajajo dolgo v srednji vek, njihov položaj pa se izboljša v smislu, da jih štejejo za ljudi (Simič, 1997, 34). Ne glede na posamezne pravne dokumente iz tega obdobja, je utemeljena ugotovitev, da srednji vek še ne pozna človekovih pravic v sodobnem smislu. Najpomembnejši dokument obdobja srednjega veka je Velika listina o svoboščinah (*Magna Charta Libertatum*),⁹ ki je postala simbol boja za širjenje človekovih pravic (Perenič, 1988, 20).

3.2 NARAVNO STANJE IN NOVI VEK

Novi vek prinese z reformacijo novo polje človekovih pravic, in sicer, svobodo vere oz. svobodo mišljenja, kar nekateri zgodovinarji štejejo za začetek oblikovanja konkretnih človekovih pravic (Simič, 1997: 35). Prvi začetki moderne zasnove človekovih pravic segajo v 17. in 18. stoletje. Njihov temeljni problem je vzpostavitev ustreznih omejitev tistim, ki izvršujejo oblast v posamezni prisilno organizirani družbi. V moderni dobi se človekov odnos do politično organizirane skupnosti preoblikuje: človek se rodi svoboden, država kot prisiljujoča organizacija pa njegovo svobodo omejuje. Bistvo boja za človekove pravice je omejevanje oblasti in določitev mej, ki jih le-ta ne sme prestopiti. O človekovih pravicah odslej ni več mogoče govoriti, dokler niso pravno priznane (Perenič, 1988, 20).

V Evropi se je idejni boj za človekove pravice razvijal prek naravnopravnih doktrin, z odgovora na vprašanje, ali so človekove pravice odvisne od države ali pa so po svojem bistvu »naravne« pravice, ki so človeku prirojene. Obveznost oblasti, da spoštuje temeljne pravice, je meščanska politična misel utemeljevala z družbeno pogodbo.

⁹ Velika listina o svoboščinah je nastala leta 1215, ko so angleški baroni, zbrani na polju Runnymede v bližini Londona, prisilili kralja Ivana brez dežele, da je razglasil in podpisal to listino. Listina je najstarejši ustavni akt fevdalne Anglije in pomeni omejitev dotedanje absolutne vladarjeve oblasti v korist fevdalcev in z njimi povezanih mest ter svobodnih kmetov. Prvič v zgodovini so bila priznana osebna svoboda ter poročstva zanj. Kljub temu da je izrazit izdelek fevdalnih razmer (velja le za »svobodne ljudi«), ima zgodovinsko-univerzalen pomen, saj jasno odpira zahtevo, da mora oblast delovati v mejah prava, s čimer so postavljeni prvi temelji modernega konstitucionalizma (Perenič, 1988, 387).

Najpomembnejši in najvplivnejši predstavnik takega utemeljevanja človekovih pravic in posameznikovega odnosa do oblasti je nedvomno angleški mislec John Locke, ki izhaja pri utemeljevanju človekovih pravic iz »naravnega stanja«, v katerem so vsi ljudje svobodni in enaki.¹⁰ Zanj so temeljne naravne pravice pravica do življenja, do svobode in pravica do lastnine. Vendar pa naravno stanje kljub temeljnim pravicam ni popolno stanje, kajti izvrševanje pravic je zelo negotovo in podvrženo nenehnim napadom. Človek se je zato pripravljen odreči naravnemu stanju in preiti v državo, ki mu bo pravice jamčila. Ta prehod se opravi prek družbene pogodbe, s katero se ljudje ne odrečejo svojim pravicam, ki so jih imeli v naravnem stanju, ampak pristanejo na organiziran, pravno in institucionalno urejen način varstva teh pravic (Perenič, 1988, 22-23).

Pomembna sodobnika Locka sta tudi Montesquieu, ki je prepričljivo utemeljeval nevarnost zlorabe oblasti za človekovo svobodo ter terjal omejeno in deljeno oblast, ter Rousseau, utemeljitelj družbene pogodbe, s katero bi nastala država, moralno utemeljena skupnost, ki bi zagotovila varstvo človekovih pravic (Perenič, 1988, 23).

V tem obdobju so pomembno prispevale k razvoju človekovih pravic listine, ki so nastale v Angliji (kot so npr. Zakon Habeas Corpus¹¹ in Listina pravic¹²) in Severni Ameriki. Odločilne idejne vplive, ki so oblikovali vsebino teh listin, je treba iskati v angleški (predvsem Lockovi) politični misli (sklicevanje na običajno pravo) in v naravnopravnih doktrinah, ki jih je razvijala evropska politična misel, predvsem francoska (univerzalnost in nadčasovnost pravic) (Perenič, 1988, 24-25). Prepletanje teh dveh idej je še posebej opazno pri Virginijski deklaraciji o pravicah,¹³ ki v prvem členu določa da so vsi ljudje »po naravi enaki in neodvisni ter imajo nekatere prirojene pravice, ki jih, potem ko stopijo v

¹⁰ Naravno stanje je stanje popolne svobode ljudi, da ravnajo in razpolagajo s svojim premoženjem in svojo osebnostjo, kot se jim zdi primerno v mejah naravnega zakona, ne da bi morali pri tem vprašati za dovoljenje koga drugega ali biti odvisni od njegove volje. To stanje je tudi »stanje enakosti, v katerem sta vsa oblast in jurisdikcija vzajemni, saj nima nihče več oblasti kot drugi...«. V naravnem stanju vodi človeka naravni zakon (»nespremenljivo in večno pravilo za ravnanje, kot ga določa razum sam«), ki določa, da zaradi enakosti in neodvisnosti »nihče ne sme škodovati tujemu življenju, zdravju, svobodi ali premoženju« (Locke v Perenič, 1988, 22).

¹¹ Zakon Habeas Corpus (*Habeas Corpus Act*), ki ga je angleški parlament sprejel leta 1679, je prvi pravni akt v zgodovini svetovne ustavnosti, ki celovito varuje človekove pravice v kazenskem postopku. Z njim so oblikovani temeljni elementi modernega kazenskega prava, v njem je jasno izoblikovano načelo zakonitosti v kazenskem pravu, da ne more nihče odgovarjati za kaznivo dejanje, če ni bilo že prej tako določeno v zakonu (Perenič, 1988, 395).

¹² Listino pravic (*Bill of Rights*), ki ga je leta 1689 sprejel angleški parlament, je eden izmed pomembnih angleških ustavnopravnih dokumentov, ki (a) določa položaj posameznika v odnosu do oblasti; (b) utrjuje glavna načela omejitve kraljeve oblasti; (c) terja pravno izoblikovanje odnosov med zakonodajno in izvršilno oblastjo; (d) pomeni izoblikovanje pravnih temeljev ustavne monarhije ter začetek razvoja parlamentarne demokracije (Perenič, 1988, 402).

¹³ Virginijsko deklaracijo o pravicah (*Virginia Declaration of Rights*) je leta 1776 sprejela ustavodajna skupščina Virginije (ene izmed trinajstih angleških kolonij v Sevmi Ameriki). Je prva meščanska deklaracija o človekovih pravicah, ki je vplivala na vse kasnejše ameriške in evropske deklaracije (Perenič, 1988, 406).

določeno družbeno stanje, ne morejo z nobeno pogodbo odvzeti ali odtegniti svojim potomcem; in sicer uživanje življenja in svobode, s sredstvi za pridobivanje in uživanje lastnine, ter iskanje in doseganje sreče in varnosti« (Virginijska deklaracija, 1776, 406).

Virginijska deklaracija je postala vzorec za vse nadaljne ameriške deklaracije, kot tudi slovitno Deklaracijo o pravicah in človeka in državljana,¹⁴ za katero je zlasti značilno: (a) v deklaraciji ne gre za ustvarjanje človekovih pravic, temveč le za razglasitev naravnih, že obstoječih, pravic; (b) poudarjena univerzalnost pravic gre za pravice človeka in državljana); (c) jasno je izražen individualizem, saj pravice pripadajo le posamezniku, so del njegovega naravnega bistva. S francosko deklaracijo so postale pravice predmet pravne znanosti. Od tu naprej je mogoče obseg in kakovost človekovih pravic presojati na podlagi ustavnih in zakonskih norm posameznega pravnega reda (Perenič, 1988, 25-26).

V tem obdobju pride tudi do zametkov mednarodnega varstva človekovih pravic. Tako se v mednarodnem pravu, ki je nastalo kot sistem pravnih norm, ki urejajo odnose med državami, postavi tudi vprašanje položaja človeka kot posameznika. Že od zgodnjih začetkov so v mednarodnem pravu veljale nekatere vrste zaščite človeka v vojni. Te so bile izražene posredno, kot omejitve, ki jih mora država spoštovati med vodenjem vojne. Tudi na strani kazenske odgovornosti posameznika je bila že zgodaj v običajno mednarodno pravo sprejeta pravica vseh držav, da kazensko preganjajo pirate. Pravice manjšin so bile določene v različnih mednarodnih pogodbah od 16. stoletja naprej, prepoved trgovine s sužnji pa je bila prvič izražena leta 1815 na Dunajskem kongresu (Türk, 2007, 137).

3.3 ČLOVEKOVE PRAVICE V 20. STOLETJU

Iz »pravne države«, v kateri se je oblast pravno zavezala, da ne bo posegala v »naravne« človekove pravice, je v 20. stoletju vodil razvoj v »socialno državo«, ko so se v okviru intervencijske države začele uveljavljati t.i. »pozitivne pravice«, ki naj bi zagotovile človeku kot članu družbene skupnosti, da soodloča v tej skupnosti (sem sodijo politične, socialno-ekonomske in kulturne pravice). Tu je tudi razlika med liberalnim konceptom in tistim, ki prevladuje v 20. stoletju pri utemeljevanju človekovih pravic, kjer je nujno, da človek kot državljan dejavno sodeluje pri urejanju javnih zadev in prispeva k oblikovanju »splošne volje«, funkcija države pa je, da aktivno deluje pri uresničevanju novih družbenih vrednot in na njih temelječih pravno operacionaliziranih pravic. Liberalizem je zagovarjal, da je za posameznika najbolje, če se mu zagotovi sorazmerno

¹⁴ Deklaracijo o pravicah človeka in državljana (*La déclaration des droits de l'homme et du citoyen*), ki jo je sprejela francoska narodna skupščina leta 1789, je postala sestavni del kasnejše francoske ustave, nanjo se sklicujejo vse kasnejše francoske ustave. Deklaracija je izrazit primer pravne uresnitve idej o človekovih pravicah, kot so se postopoma izoblikovale do 18. stoletja (Perenič, 1988, 408).

širok prostor pravno neomejenega delovanja, v katerega ne sme posegati državna oblast ter, da se ustvarijo učinkovita procesna jamstva za obrambo pred lastno državo. Kljub temu da je naravnopravna doktrina v 20. stoletju v podrejeni vlogi vztraja pri spoznanju, da je cilj oblikovanja in uresničevanja pravic vselej varstvo posameznika, ne pa še tako demokratičnega sistema (Perenič, 1988, 27-28).

Pomembna značilnost razvoja pravic 20. stoletja je tudi prizadevanje za mednarodno pravno varstvo človekovih pravic. Kljub temu, da je bila univerzalnost človekovih pravic temeljna prvina liberalizma, je zamisel o aktih, ki bi na mednarodni ravni utemeljili človekove pravice, dobila svoje ožje in širše uresničitve predvsem po drugi svetovni vojni. Prizadevanja za nadnacionalno varstvo človekovih pravic segajo sicer že v 19. stoletje (npr. borba za odpravo suženjstva) in začetek 20. stoletja po prvi svetovni vojni (npr. določbe mirovnih pogodb), toda najpomembnejši mejnik v teh prizadevanjih pomeni nedvomno Splošna deklaracija človekovih pravic, ki jo je sprejela Generalna skupščina Združenih narodov (Perenič, 1988, 29). 1. člen Deklaracije (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948, 150) razglaša, da se vsi ljudje »rodijo svobodni in imajo enako dostojanstvo in enake pravice,« kar potrjuje, da je potrebno nekatere pravice šteti za »neodtujljive«, »temeljne« ali »naravne« (Jambrek, 1988, 36).

Glede zgoraj opisanega razvoja človekovih pravic pa ne moremo govoriti tudi o razvoju teorije človekovih pravic, kvečjemu o razvoju teorije pravic. Teorija človekovih pravic se je razvila relativno pozno, v obdobju po končani drugi svetovni vojni, ko se je na mednarodni ravni uveljavila Mednarodna listina o človekovih pravicah. Uveljavitev temeljnih človekovih pravic: (a) pomeni bistveno novo kvaliteto v zgodovini pravnega, političnega, moralnega itd. mišljenja ter pravne prakse in je (b) hkrati privedlo do najvišje stopnje posameznikove osebnostne emancipacije. Značilnosti teh pravic (temeljnost, univerzalnost, vezanost na človeka, neodtujljivost itd.) opredeljujejo človekovo eksistenco in z njo najtesneje povezane dobrine kot izhodišče demokratičnega prava in politike (Cerar, 2002, 19-20).

Na koncu poglavja o razvoju človekovih pravic je potrebno omeniti še teorijo kulturnega relativizma, ki je izzvala »domnevno« univerzalnost človekovih pravic. Ta teorija poudarja, da obstajajo razlike v obnašanju in percepciji kulturnih fenomenov (Renteln v Roter in Bojinović, 2007, 169). Tako so države pogosto trdile, da razumejo vsebino človekovih pravic različno, v kontekstu svoje kulture in da zahodne države tega ne upoštevajo. Pogosto je kakšna politična elita v določeni državi pod krinko kulturnega relativizma zavračala določene človekove pravice ali njihovo promocijo s strani posameznih držav ali mednarodnih organizacij.¹⁵ Zato je bila ideja kulturnega relativizma kot

¹⁵ Türk (2007, 139) dodaja, da je potrebno v vseh tovrstnih situacijah, ko se uporablja argument, da so človekove pravice produkt »Zahodnega sveta« opozoriti, da je zaščita človekovih pravic prodrla na raven mednarodnega prava zaradi tragičnih posledic, ki jih je povzročilo množično zanikanje teh pravic, zlasti v

opravičilo za nespoštovanje človekovih pravic večkrat jasno zavrnjena, in sicer z utrditvijo koncepta univerzalnih in nedeljivih človekovih pravic. Države članice OZN so na Svetovni konferenci o človekovih pravicah na Dunaju (1993) s sprejetjem Dunajske deklaracije in akcijskega programa v 5. členu prvega dela še enkrat poudarile, da so vse človekove pravice (Dunajska..., 1993) »univerzalne, nedeljive in medsebojno odvisne in povezane. Mednarodna skupnost jih mora obravnavati globalno, na pravičen in enakopraven način, na enaki osnovi in z enakimi poudarki. Čeprav je treba upoštevati pomen nacionalnih in regionalnih posebnosti in različnih zgodovinskih, kulturnih in verskih ozadij, je dolžnost držav, ne glede na njihov politični, gospodarski in kulturni sistem, da promovirajo in varujejo človekove pravice in temeljne svoboščine.«

Evropi, in ne morebiti zaradi interesa uporabiti človekove pravice kot sredstvo vsiljevanja družbenih vrednot ene civilizacije drugi.

4 MEDNARODNO VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC

Reakcija mednarodne skupnosti na grozote in masovne kršitve pravic med 2. svetovno vojno je razvoj modernega mednarodnega prava človekovih pravic. Vsaj delu kršitev bi se bilo moč izogniti, če bi obstajal učinkovit mednarodni sistem varstva teh pravic. Ustanovna listina Organizacije združenih narodov (OZN)¹⁶ pomeni pravni temelj za razvoj mednarodnopravnega varstva človekovih pravic prek njegove kodifikacije in progresivnega razvoja (Bohte, 1997, 442-443). Korak naprej je bila leta 1948 sprejeta Splošna deklaracija o človekovih pravicah (SDČP), ki sama po sebi ni pravno zavezujoča,¹⁷ ima pa status avtoritativnega vodila, ki ga je formulirala Generalna skupščina, da bi natančneje razložila Ustanovno listino. Tako je Deklaracija dobila precejšen posreden pravni pomen in jo lahko štejemo za sestavni del prava OZN (Jambrek, 1988, 43-44). Spisek človekovih pravic, ki so bile določene v SDČP, je temeljnega pomena, saj vsa nadaljnja kodifikacija sloni na njem. Imel je izreden pomen za pozneje sklenjene mednarodne pogodbe, vplival pa je tudi na razvoj ustavnih in pravnih sistemov držav in na razvoj mednarodnega prava (Türk, 2007, 154).

¹⁶ OZN je bila ustanovljena spomladi 1945 v San Franciscu, ko so delegati 50 držav sprejeli Ustanovno listino OZN. OZN je univerzalna mednarodna organizacija, katere poglavitna naloga je ohranitev svetovnega miru in varnosti na temelju prepovedi vojne kot sredstva zunanje politike držav. Ima pa še mnoge druge pomembne naloge: gospodarske, socialne, izobraževalne, zdravstvene, znanstvene itd. OZN ohranja mir preko načela mirnega reševanja sporov in skupnih akcij ob ogrožanju in kršitvi mednarodnega miru ter varnosti predpostavlja tudi vzode za pacifikacijo morebitnega kriznega žarišča in vzpostavitev stanja, ki bi onemogočalo ponovni izbruh konfliktov. OZN sestavljajo: (a) Varnostni svet, katerega najpomembnejša pristojnost je urejanje zadev v zvezi z mednarodnim mirom in varnostjo; sestavlja ga pet stalnih članic (ZDA, Velika Britanija, Francija, Kitajska in Rusija) in deset nestalnih članic; (b) Generalna skupščina je sestavljena iz predstavnikov vseh držav članic OZN in je najpomembnejši organ odločanja o gospodarskih, političnih, izobraževalnih in drugih zadevah; (c) Ekonomski in socialni svet (ECOSOC) usklajuje programe ekonomsko-socialne pomoči OZN in specializiranih organizacij kot so FAO, WHO, UNESCO; (d) Meddržavno sodišče v Haagu je forum za neobvezna poravnava sporov in agencija OZN za svetovalna mnenja; (e) Skrbniški svet nadzira rezultate procesa dekolonizacije; (f) Sekretariat je upravno-izvršilni organ OZN, ki ga vodi generalni sekretar (Grizold in Ferfila, 2000, 192-193).

¹⁷ Članice OZN so glede na določila Ustanovne Listine »pravno zavezane delovati na povezan način ali vsaka posebej, ko se zavzemajo za uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, niso pa dolžne sodelovati pri njihovem prisilnem izvajanju« (Pollack v Jambrek, 1988, 43). Prisilno izvrševanje v pomenu negativnih sankcij je pogosto razmeroma neučinkovito sredstvo na mednarodni ravni, vendar so OZN na razpolago številna alternativna sredstva, s katerimi lahko utrjujejo spoštovanje in izvajanje človekovih pravic (Jambrek, 1988, 43).

Splošna deklaracija človekovih pravic (1948) je razglasila naslednje pravice:

- pravica do življenja do prostosti in osebne varnosti,
- pravica ne biti držan v suženjstvu ali tlačanski odvisnosti,
- pravica ne biti podvržen mučenju ali okrutnemu, nečloveškemu ali ponižujočemu ravnanju ali kaznovanju,
- pravica do priznanja pravne sposobnosti,
- pravica do enakosti pred zakonom,
- pravica do učinkovitega pravnega sredstva proti dejanjem, ki kršijo človekove pravice,
- prepoved samovoljnega zapora, pridržanja ali izгона,
- pravica do pravičnega in javnega sojenja pred neodvisnim in nepristranskim sodiščem,
- pravica do presumpcije nedolžnosti in načelo *nullum crimen nulla poena sine lege praevia*,
- pravica do zasebnosti,
- pravica do svobode gibanja,
- pravica iskati in uživati pribežališče v drugi državi,
- pravica do državljanstva,
- pravica polnoletnih moških in žensk svobodno skleniti zakonsko zvezo in ustanoviti družino,
- pravica do premoženja in prepoved samovoljnega odvzema premoženja,
- pravica do svobode misli, vesti in veroizpovedi,
- pravica do svobode mnenja in izražanja,
- pravica do svobode mirnega zbiranja in združevanja,
- pravica do sodelovanja pri opravljanju javnih zadev svoje države, bodisi neposredno bodisi po svobodno izbranih predstavnikih,
- pravica do socialne varnosti,
- pravica do dela in proste izbire zaposlitve,
- pravica do počitka in prostega časa,
- pravica do aдекватne življenjske ravni,
- pravica do izobraževanja,
- pravica udeleževati se kulturnega življenja svoje skupnosti,
- pravica do takšnega družbenega in mednarodnega reda, v katerem se lahko polno uresničujejo pravice in svoboščine, določene v tej deklaraciji.

Splošna deklaracija človekovih pravic (1948) vsebuje tudi dve pomembni končni določbi: (a) omejitve pravic morajo biti določene z zakonom in jih je dopustno uvesti samo zaradi enakih pravic drugih in izpolnjevanja pravičnih zahtev morale, javnega reda in splošne blaginje v demokratični družbi; človekove pravice se ne smejo izvajati v nasprotju s cilji in načeli OZN; (b) prepovedana je razlaga, ki bi dala državi, skupini ali posamezniku pravico do delovanja, ki bi hotelo uničiti v njej določene pravice.

Ob vse bolj intenzivnem kodifikacijskem sprejemanju mednarodnih pogodb na področju človekovih pravic so se začeli oblikovati mednarodni mehanizmi za nadzor nad

izvrševanjem dolžnosti držav o varstvu teh pravic. Leta 1950 je bila z vsesplošnim konsenzom sprejeta Konvencija o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida, ki proglašča genocid za zločin proti človestvu in določa obvezno pristojnost Meddržavnega sodišča v Haagu za vse spore o razlagi in izvrševanju njenih določb. Leta 1966 je Generalna skupščina OZN kljub dolgim pogajanjem sprejela Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (MPESKP) in Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah (MPDPP), ki skupaj z SDČP pomenita t.i. Mednarodno listino o človekovih pravicah.¹⁸ Tedaj je bil sprejet tudi Fakultativni protokol k mednarodnemu paktu o državljskih in političnih pravicah (Bohte, 443-444).

Za mednarodne norme o človekovih pravicah je značilno, da tvorijo notranje skladen in hierarhično urejen sistem,¹⁹ ki ga je OZN institucionalizirala z vrsto institucij, agencij in profesij, ki ustrezne norme ustvarjajo, oblikujejo in izvršujejo. Ta sistem ima nalogo omogočati vsem članicam OZN, da skupaj ali posamezno v sodelovanju z organizacijo dosegajo cilje, od katerih je med najpomembnejšimi spoštovanje človekovih pravic ne glede na raso, spol, jezik in vero²⁰ (Jambrek, 1988, 45).

¹⁸ Na začetku razprave o človekovih pravicah v OZN je bilo sprejeto, da bo vsebina SDČP predmet pogodbene kodifikacije. SDČP kot slovesna izjava ne more zagotoviti enake stopnje obveznosti kot mednarodna pogodba s širokim krogom pogodbenih strank. Razvoj določil SDČP v pogodbeni določila je bil torej prednostna naloga. Pri tem pa se je pokazala težava v pojmovanju in razlagi človekovih pravic, saj je pri pogodbenem urejanju potrebno upoštevati razliko v naravi obveznosti države, ki izhajajo iz različnih pravic: npr. svobodo govora je mogoče uresničiti ne glede na razpoložljiva materialna sredstva in razvojno raven v družbi, pravica do ustrezne življenjske ravni pa po drugi strani zahteva investiranje celotne družbe. Iz te realno obstoječe razlike je izšla potreba, da se pogodbeni ureditev človekovih pravic uredi v dveh mednarodnih pogodbah - MPDPP in MPESKP (Türk, 2007, 154-155).

¹⁹ Na vrhu mednarodnega normativnega sistema človekovih pravic je Ustanovna listina OZN, katere status je podoben ustavi; srednjo raven zapolnjujejo norme, ki segajo od paktov, konvencij, resolucij in deklaracij različnih organov OZN, različnih prispevkov specializiranih agencij, regionalnih sporazumov in ustavnih določil posameznih držav; na dnu pa se nahajajo posamične odločitve, ki regulirajo konkretne družbene in življenjske situacije (Jambrek, 1988, 45).

²⁰ Mednarodna pravila, ki urejajo človekove pravice, deklarirajo in določajo splošna merila sprejemljivega, pričakovanega in predpisanega ravnanja množice subjektov (posamezniki, politični voditelji ali državni organi), ki sodelujejo pri odločanju o javnih zadevah. V tem smislu so norme o človekovih pravicah nepristranske, saj veljajo enako za vse, ne glede na raso, spol, jezik ali vero, družbeni položaj, politično ali kakšno drugo prepričanje, bogastvo ali državljanstvo. Prav splošna, abstraktna, univerzalna narava norm o človekovih pravicah povečuje njihovo predvidljivost, zanesljivost in družbeno veljavo, s tem pa tudi varnost posameznika ali skupine, katere pravice utegne ogroziti javna avtoriteta na državni ali mednarodni ravni. Omenjene značilnosti pravil o človekovih pravicah nadalje omogočajo vsem, za katere veljajo, predvideti vnaprej, kaj od njih pričakuje normativni red. Tisti, katerih legitimne pravice so kršene, se lahko sklicujejo na svoje pravice. Ustrezne zahteve pa lahko posredujejo institucijam, ki so kršile pričakovani vzorec ravnanja, ali pa jih naslavljajo na neke tretje, posredniške organe, katerih funkcija je razsojati v spornih zadevah (Jambrek, 1988, 45-46).

4.1 ORGANI ZA NADZOR NAD IZVRŠEVANJEM DOLOČB MEDNARODNIH KONVENCIJ O ČLOVEKOVIH PRAVICAH

Nadzor nad izvrševanjem določb posameznih mednarodnih konvencij o človekovih pravicah izvajajo naslednji organi (Bohte, 1997, 444-452).

1. *Odbor za človekove pravice* je bil ustanovljen leta 1977 na podlagi MPDPP in njegovega Fakultativnega protokola. Na podlagi MPESKP je bil leta 1986 ustanovljen še Odbor za ekonomske, socialne in kulturne pravice, tako oba odbora sestavlja 18 neodvisnih mednarodno priznanih strokovnjakov. To je prvi neodvisni mednarodni nadzorni mehanizem z nalogo preučevati stanje človekovih pravic posameznikov, kar je bila dotlej izključna odgovornost držav. Sistem nadzora se izvaja s tremi sredstvi: (a) dolžnost poročanja – države pogodbenice so dolžne letno pošiljati poročila o ukrepih, sprejetih za učinkovito zagotovitev pravic po MPDPP, (b) pritožbe držav – država se lahko pritoži, da neka druga pogodbenica ne izpolnjuje svojih obveznosti iz Pakta, (c) pravice individualnih pritožb – ta protokol daje pravico posameznikom, žrtvam kršitve kakršne koli pravice iz MPDPP s strani pogodbenice, da se pri Odboru pisno pritožijo.
2. *Odbor za ekonomske, socialne in kulturne pravice* je bil ustanovljen leta 1985, prav tako pa ga sestavlja 18 priznanih strokovnjakov s področja človekovih pravic. Njegova naloga je proučevanje poročil pogodbenic MPESKP o njenem uresničevanju, nima pa pristojnosti v zvezi s pritožbami držav in posameznikov.
3. *Odbor za odpravo rasne diskriminacije* (CERD) je bil ustanovljen leta 1970 v skladu s Konvencijo o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, sestavlja pa ga 18 strokovnjakov z visokim moralnim ugledom in priznana nepristranskostjo. Naloga CERD-a je: (a) obravnavati poročila o zakonodajnih, pravosodnih, administrativnih in drugih ukrepih, ki so jih pogodbenice sprejele za uresničitev določb Konvencije; (b) dajati predloge in splošna priporočila; (c) pomagati pri reševanju sporov med pogodbenicami glede uporabe Konvencije; (d) sprejemati in obravnavati pritožbe posameznikov ali skupin posameznikov.
4. *Odbor za odpravo diskriminacije žensk* ustanovljen leta 1982 v skladu s Konvencijo o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk sestavlja 23 strokovnjakov z visokimi moralnimi in strokovnimi kvalifikacijami. Osnovna naloga Odbora je preučevati napredek pri uresničevanju Konvencije.

5. *Odbor proti mučenju* ustanovljen leta 1987 na podlagi Konvencije o odpravi vseh oblik mučenja in drugega krutega, nečloveškega ali poniževalnega ravnanja ali kaznovanja. Ima 10 članov, strokovnjakov visokega moralnega ugleda in priznanih sposobnosti na področju človekovih pravic. Naloge tega Odbora so v postopkovnem smislu podobne kot že opisane naloge CERD-a.
6. *Odbor za otrokove pravice* je za potrebe preverjanja napredka na tem področju ustanovila Konvencija o otrokovih pravicah, ki je začela veljati 1990, sestavlja pa ga deset strokovnjakov visokega moralnega ugleda in priznanih sposobnosti na področju te Konvencije.

4.2 VISOKI KOMISAR OZN ZA ČLOVEKOVE PRAVICE IN ZA BEGUNCE

Visoki komisar OZN za človekove pravice (VKČP) ob že precej razvejeni mreži nadzornih mehanizmov za varstvo temeljnih človekovih pravic na posameznih področjih predstavlja nekakšnega ombudsmana mednarodne skupnosti. VKČP ima kot funkcionar poglobljeno odgovornost za dejavnosti ZN na področju človekovih pravic s širokim mandatom glede vseh vidikov človekovih pravic. Njegove naloge so: (a) pospeševati in varovati učinkovito uživanje človekovih pravic s strani vseh; (b) dajati svetovalne usluge, tehnično in finančno pomoč prek Centra za človekove pravice Sekretariata ter drugih ustreznih institucij; (c) prispevati k odpravljanju ovir in urejati probleme, ki onemogočajo celovito uresničenje človekovih pravic; (d) krepiti mednarodno sodelovanje z namenom pospeševanja in obrambe človekovih pravic; (e) racionalizirati, prilagajati, krepiti in poenostavljati mehanizme OZN na tem področju ter zagotavljati celovit nadzor Centra za človekove pravice itd.

Urad *Visokega komisarja OZN za begunce* je Generalna skupščina OZN ustanovila leta 1951. Njegova naloga je nuditi mednarodno varstvo pod okriljem OZN beguncem, ki sodijo v njegovo pristojnost, tako da: (a) pospešuje sklepanje in ratifikacijo mednarodnih konvencij o varstvu beguncev, nadzoruje njihovo izvrševanje in predlaga amandmaje k tem konvencijam; (b) pospešuje s posebnimi sporazumi z vladami izpolnjevanje ukrepov, ki merijo na izboljšanje položaja beguncev in zmanjšuje števila tistih, katerim je potrebno varstvo; (c) pomaga vladnim in zasebnim naporom pospeševati prostovoljno repatriacijo ali asimilacijo znotraj novih državnih skupnosti; (d) pospešuje sprejemanje beguncev na ozemlja drugih držav; (e) skuša dobiti dovoljenje za prenos premoženja beguncev; (f) skuša dobiti od vlad informacije o številu beguncev in o njihovem stanju na njihovem ozemlju in o zakonodaji, ki se na njih nanaša; (g) vzdržuje tesne stike z vladami in mednarodnimi organizacijami ter zasebnimi organizacijami, ki se ukvarjajo z begunskimi vprašanji; (h) sodeluje pri dejavnosti repatriacije in naseljevanja in nudi pomoč osebam brez državljanstva (Bohte, 1997, 452-453).

4.3 NADZOR POLITIČNIH IN DRUGIH ORGANOV OZN

Poleg zgoraj omenjenih organov pa v tem delu obravnavamo še politične in druge, za področje mednarodnega varstva človekovih pravic, pomembne organe OZN in mednarodne nevladne organizacije (Bohte, 1997, 454-468).

1. Naloga *Generalne skupščine* po 13. členu Ustanovne listine OZN (1945, 431) je pripravljati proučevanja in dajati priporočila z namenom, »da se razvija mednarodno sodelovanje na ekonomskem, socialnem, kulturnem, prosvetnem in zdravstvenem področju ter da se pomagajo uveljavljati človekove pravice in temeljne svoboščine za vse ljudi, ne glede na raso, spol, jezik ali vero.« Vprašanja človekovih pravic na dnevnem redu Generalne skupščine izhajajo večinoma iz delov poročil ECOSOC, vprašanja človekovih pravic pa lahko predlagajo na dnevni red tudi drugi poglobilni organi OZN, države članice in Generalni sekretar OZN.
2. *Varnostni svet* se ukvarja s človekovimi pravicami v kontekstu svoje prvenstvene funkcije: skrb za ohranitev mednarodnega miru in varnosti in ugotavljanje obstoja kakršnega koli ogrožanja miru, kršitve miru ali agresivnega dejanja ter sprejemanje priporočil ali odločanje o ukrepih, ki jih je treba storiti v ta namen.²¹
3. *Ekonomski in socialni svet* (ECOSOC) lahko po Ustanovni listini OZN (1945, 432) »daje priporočila z namenom, da se zagotovi dejansko spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin za vse ljudi.« Svet lahko tudi pripravlja osnutke konvencij za predložitev Generalni skupščini in sklicuje medresorske konference o vprašanjih Človekovih pravic ter postavlja komisije na ekonomskem in socialnem področju in za pospeševanje človekovih pravic. Znotraj ECOSOC je bila leta 1947 ustanovljena Komisija za Človekove pravice, ki se lahko ukvarja s katerim koli vprašanjem, ki se nanaša na človekove pravice. Poleg študij, priprave poročil in osnutkov mednarodnih instrumentov o človekovih pravicah lahko opravlja posebne naloge, ki ji jih zaupata Generalna skupščina in ECOSOC (npr. proučevanje oz. preiskovanje obtožb o kršenju človekovih pravic in obnavljanje sporočil, ki se nanašajo na takšne kršitve).²²

²¹ Varnostni svet je že večkrat masovne kršitve človekovih pravic označeval kot ogrožanje miru (npr. politiko apartheida v Južni Afriki), kjer gre za kršitev človekovih pravic par excellence. V namen obravnave posameznih kršitev človekovih pravic Varnostni svet ustanavlja pomožna telesa, ustanovil pa je tudi posebno Mednarodno kazensko sodišče za sojenje osebam, odgovornim za hude kršitve mednarodnega humanitarnega prava, storjene na območju bivše SFRJ in Posebno mednarodno sodišče za sojenje zločinom, storjenim v Ruandi (Bohte, 1997, 456).

²² Pomemben politični postopek nadzora nad spoštovanjem človekovih pravic sta tudi naslednja dva postopka: (a) *postopek po Resoluciji 1235 (XLIII)*, s katero ECOSOC pooblašča Komisijo za Človekove pravice, da obravnava obvestila, ki se nanašajo na očitne kršitve človekovih pravic in da prične s

4. *Posebni poročevalci, ad hoc telesa in drugi mehanizmi.* Imenovanje in delovanje številnih posebnih poročevalcev, delovnih skupin in predstavnikov Generalnega sekretarja OZN za proučitev kršitev človekovih pravic s ciljem odprave najbolj izrazitih kršitev človekovih pravic pomenijo pomembno dopolnitev zgoraj obravnavanih političnih mehanizmov.
5. Znotraj *Sekretariata OZN* ima za vprašanja človekovih pravic trajno odgovornost Center za človekove pravice, ki: (a) nudi vsebinske usluge in dokumentacijo o človekovih pravicah številnim organom OZN; (b) daje osebje in nudi pomoč Komisiji za človekove pravice, Podkomisiji za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin, CERD, Odboru za človekove pravice ter drugim zgoraj obravnavanim odborom in njihovim pomožnim telesom; (c) pripravlja študij, poročila in publikacije o človekovih pravicah; (d) upravlja s programom svetovalnih uslug na področju človekovih pravic, (e) usklajuje povezovanja z novo nastalimi organizacijami, z zunanjimi institucijami in s sredstvi obveščanja o človekovih pravicah. Zelo pomemben je tudi generalni sekretar, najvišji upravni uslužbenec OZN, ki sme opozoriti Varnostni svet na katero koli zadevo, ki bi po njegovem mnenju utegnila ogroziti ohranitev mednarodnega miru in varnosti, in imenuje svoje posebne predstavnike.
6. *Meddržavno sodišče* s sedežem v Haagu je pglavitni sodni organ OZN, ki ima nalogo soditi v sporih med državami in dajati svetovalna mnenja o vsakem pravnem vprašanju na zaprosilo Generalne skupščine ali Varnostnega sveta ter drugih organov OZN in pooblaščenih agencij (posameznik ne more nastopiti kot stranka pred tem sodiščem, lahko ga zastopa država, katere državljan je. Meddržavno sodišče se je že ukvarjalo z nekaterimi primeri mednarodnih sporov v zvezi z vprašanji človekovih pravic, kot so npr. pravica do azila, pravice tujcev, pravice otrok, nadaljevanje skrbniškega mandata v Jugozahodni Afriki, postopek o kršitvi Konvencije o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida na podlagi tožbe BiH proti ZRJ.
7. Za mednarodno varstvo človekovih pravic so pomembne tudi številne *specializirane agencije OZN* kot so Mednarodna organizacija za delo (ILO), Organizacija OZN za vzgojo, znanost in kulturo (UNESCO), Organizacija za prehrano in kmetijstvo (FAO) ter Svetovna zdravstvena organizacija (WHO).

proučevanjem situacij, ki odkrivajo stalne in sistematične kršitve človekovih pravic; (b) *postopek po Resoluciji 1503 (XLIII)*, ki pooblašča Komisijo za človekove pravice, da med številnimi sporočili, ki jih letno prejme sekretariat Centra ZN za človekove pravice, izbere in prouči tiste, ki odkrivajo stalen vzorec velikih in zanesljivo preverljivih kršitev človekovih pravic (Fall v Bohte, 1997, 458-459).

8. OZN je na podlagi Ustanovne listine sklenil dogovore z nekaj sto *mednarodnimi nevladnimi organizacijami* (NGO) o posvetovanjih o zadevah, ki so v pristojnosti ECOSOC. Te organizacije: (a) pošiljajo opazovalce na javna zasedanja ECOSOC, njegovih komisij, podkomisij in drugih pomožnih teles; (b) pošiljajo pisne izjave za cirkulacijo in ustno predstavijo svoje poglede ECOSOC ali njegovim pomožnim telesom; (c) lahko se tudi posvetujejo s Sekretariatom ZN o skupnih zadevah.

* * * * *

V delu znanosti in strokovne javnosti je glede vloge mednarodnih organizacij na področju mednarodnega miru in varnosti prisotno mnenje, da države, predvsem tiste najmočnejše, odločajo o vojni in miru, manjše države in vsi ostali akterji so manj pomembni ali sploh nepomembni. Vendar vloga različnih mednarodnih akterjev kaže, da je mednarodna skupnost zelo kompleksna. Svet se namreč spreminja: nekdanje suženjstvo sprejemljivo, danes je univerzalno kaznivo dejanje, prav tako je danes normalno, da šefu neke države zaradi hudih kršitev človekovih pravic sodijo v drugi državi (Šabič in Roter, 2002, 47-48).

Pravo OZN je najdoslednejši prispevek človekovim pravicam: je najpopolnejše po obsegu, kodificirano na formalen način in priznано za legitimnega s strani držav članic te svetovne organizacije. Slaba stran pa je, da temeljni dokumenti OZN (Jambrek, 1988, 43): (a) niso obvezujoči v strogo pravnem pomenu in v mednarodnem okviru; (b) niso enotno interpretirani; (c) niso na enoten način izvajani; (d) njihove uporabe ne garantira ustrezní sistem formalnih postopkov in drugih mehanizmov. Šabič in Roter (2002, 48) v okviru OZN izpostavljata še problem podvajanja institucij pri varstvu človekovih pravic in problem dejanskega uresničevanja človekovih pravic. Kakor koli pa so človekove pravice postale vrednota, o kateri dejanski moči se posameznik čedalje manj sprašuje. OZN je pri dosegu tega cilja opravil ogromno delo in s tem pomembno prispeval k uresničevanju svojega temeljnega cilja: ohranjanju mednarodnega miru in varnosti (Šabič in Roter, 2002, 48).

Posamezniku na mednarodni ravni pravice zagotavljajo nadnacionalne institucije, ki od njega terjajo, da spoštuje njihove odločitve. Trend legalizacije in institucionalizacije človekovih pravic utrjuje institucije in posledično njihove krovne organizacije pri njihovem delovanju. Te so najbolj razvite v Evropi. Tri osrednje evropske organizacije imajo velik vpliv na države članice, države kandidatke, njihove prebivalce in nenazadnje tudi na države izven evropskega prostora (Matlány v Berdnik, 2009, 68): Evropski svet, Evropska unija in Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi. V nadaljevanju se bo diplomatska naloga osredotočila na varovanje človekovih pravic prvih dveh sistemov.

5 SVET EVROPE IN VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC

5.1 SPLOŠNO

Svet Evrope²³ je medvladna politična organizacija, ustanovljena leta 1949. Njen stalni sedež je v Strasbourgu, predstavlja 46 evropskih pluralnih demokracij in 5 opazovalcev (Kanada, Sveti sedež, Japonska, Mehika in ZDA). Delovanje Sveta Evrope financirajo države članice. Prispevek države je določen glede na število njenih prebivalcev in njenega bogastva. Naloge Sveta so: (a) varovanje človekovih pravic in vladavine prava v vseh državah članicah; (b) zagotovitev stabilne demokracije v Evropi s spodbujanjem političnih, zakonodajnih in ustavnih reform na nacionalnem, regionalnem in lokalnem nivoju; (c) iskanje rešitev za socialne probleme, kot so na primer nestrpnost, diskriminacija manjšin, kloniranje ljudi, droge, terorizem, korupcija in organiziran kriminal; (d) spodbujanje in razvijanje evropske kulturne identitete s posebnim poudarkom na izobraževanju; (e) spodbujanje socialne usklajenosti in socialnih pravic.

Delo Sveta Evrope temelji na besedilih, o katerih so se sporazumele njegove članice – konvencijah, priporočilih, itd. – ki so namenjena uresničevanju njegovih ciljev. Konvencije Sveta Evrope so najpomembnejši pravni instrumenti – so mednarodne pogodbe, ki države zavezujejo sodelovati na določenih področjih. Delovanje Sveta Evrope je zasnovano na sodelovanju in dialogu med njegovimi glavnimi institucijami.

1. *Odbor ministrov* je telo, v katerem se sprejemajo odločitve Sveta Evrope. Sestavljajo ga zunanji ministri vseh držav članic, ki se srečujejo dvakrat letno, medtem ko se njihovi stalni predstavniki v Strasbourgu sestajajo vsaj enkrat mesečno. Odbor ministrov odloča o politiki Sveta Evrope, načrtuje program dela in razpravlja o predlogih Parlamentarne skupščine in Kongresa lokalnih in regionalnih oblasti. Sprejeti sklepi so vključeni v evropske konvencije, sporazume in priporočila državam članicam.
2. *Parlamentarna skupščina* je posvetovalno telo Sveta Evrope (razpravlja o besedilih, ki naj bodo sprejeta) in njegova gonilna sila. Sestavlja jo 630 članov (315 predstavnikov in 315 namestnikov) iz 46. držav članic in gostujoče delegacije držav, ki niso članice Sveta Evrope. Sestava vsake delegacije odraža ravnotežje političnih strank v parlamentu posamezne države. Parlamentarna skupščina ima na leto štiri zasedanja v Strasbourgu in spomladansko zasedanje v eni od držav

²³ Predstavitev Sveta Evrope je povzeta po dveh publikacijah te organizacije: (a) Svet Evrope na kratko in (b) 46 držav in ena organizacija.

članic. Njena priporočila Odboru ministrov sodijo med številne dosežke Sveta Evrope, razprave pa imajo odločilno vlogo pri oblikovanju politike Sveta Evrope.

3. *Kongres lokalnih in regionalnih skupnosti* je glasnik lokalne in regionalne demokracije. Sestavlja ga 315 predstavnikov in 315 njihovih namestnikov, ki zastopajo lokalne in regionalne oblasti držav članic. Ima dva zbora, eden zastopa lokalne, drugi pa regionalne oblasti. Kongres se vsako leto sestaja na plenarnih zasedanjih v Strasbourgu. Cilj Kongresa je utrditi demokratične strukture na lokalni ravni, predvsem v novih demokratičnih državah.
4. *Evropsko sodišče za človekove pravice* s sedežem v Strasbourgu sestavlja toliko sodnikov, kolikor je držav članic Sveta Evrope. Sodniki so neodvisni in niso predstavniki svoje države. Pritožbe, naslovljene na sodišče, najprej pregleda senat treh sodnikov, ki se odloča o sprejemljivosti pritožb. Sodišče v večini primerov sestavlja sedemčlanski senat, v posebnih primerih pa zaseda veliki senat, v katerem je sedemnajst sodnikov.
5. *Generalni sekretar* je izvoljen za dobo petih let in usmerja ter usklajuje delo celotne organizacije. Sekretariat ima 1800 zaposlenih in je razdeljen na posebna področja: politične zadeve; pravne zadeve; človekove pravice; socialna usklajenost; izobraževanje, kultura in dediščina, mladina in šport; administracija in logistika.
6. *Evropski komisar za človekove pravice* spodbuja izobraževanje, ozaveščanje in spoštovanje človekovih pravic v državah članicah in zagotavlja delovanje v skladu s konvencijami in priporočili Sveta Evrope.

5.2 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC

Druga svetovna vojna je opozorila, da urejanje in varovanje človekovih pravic ne more biti zgolj stvar posamezne države, temveč da je potrebno uveljaviti splošne in za vse zavezujoče standarde tega varovanja. Zahodna Evropa se je zavedala dejstva, da je univerzalno doseganje miru in varstva človekovih pravic zelo odmaknjena resničnost, in je zato že leta 1949 ustanovila Svet Evrope (SE), nevladno organizacijo, ki je tedaj povezovala 10 držav ustanoviteljic (Belgijo, Dansko, Francijo, Irsko, Italijo, Luksemburg, Nizozemsko, Norveško, Švedsko, Veliko Britanijo), danes pa ima 46 članic (Slovenija je postala članica SE leta 1993) (Perenič, 2002, 49).

Cilj SE je razvijati tesnejšo povezanost med evropskimi državami ter vzpodbujati ekonomski in socialni razvoj, izhajajoč iz skupnih duhovnih in moralnih vrednot, na katerih temelji osebna in politična svoboda ter vladavina prava. SE si je že v statutu

postavil temeljno nalogo: organizirati varstvo in razvoj človekovih pravic in temeljnih svoboščin. To nalogo je na normativni ravni izpolnil s sprejetjem Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (EKVČP), kasneje pa je razvil vrsto dejavnosti ter sprejel več različnih aktov, ki naj bi na različnih področjih prispevali k odpravljanju vzrokov za kršitev človekovih pravic (Perenič, 2002, 49).

Najpomembnejši dosežek SE glede varovanja človekovih pravic je EKVČP, ki je bila podpisana v Rimu leta 1950 (v veljavo pa je stopila novembra 1953). Drugi dosežki SE na področju varovanja človekovih pravic niso primerljivi z EKVČP, saj ne predvidevajo tako izdelanega načina varovanja pravic. Sprejetih je bilo več dokumentov: (a) Evropska socialna listina²⁴; (b) Konvencija o preprečevanju mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja²⁵ (1987); (c) Okvirna konvencija o varstvu narodnih manjšin²⁶ (1995); (d) Evropska konvencija o uresničevanju pravic otrok (1996), katere uresničevanje spremlja tudi stalni odbor; (e) Konvencija o človekovih pravicah v biomedicini (1999), ki določa človekove pravice na tem področju in prepoveduje zlorabe biološkega in medicinskega napredka; (f) Evropska konvencija o državljanstvu (2000) pa poskuša olajšati pridobitev državljanstva²⁷ (Perenič, 2002, 50-51).

5.3 EVROPSKA KONVENCIJA O VARSTVU ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

Temeljni namen EKVČP je zavarovati in razvijati vrednote in ideale demokratične družbe, pri čemer nosi odgovornost za varstvo človekovih pravic vsaka država pogodbenica posamezno in obenem kolektivno vse države pogodbenice. Konvencijo sestavljata dva dela (Perenič, 2002, 51): (a) določbe o pravicah in temeljnih svoboščinah (dopolnjene z nekaterimi protokoli) in (b) organizacijsko-postopkovni del, kjer je urejeno varstvo pravic.

²⁴ Evropska socialna listina zajema posameznikove pravice na socialno-ekonomskem področju, hkrati pa določa širok program socialne politike in mednarodni nadzor nad njenim izvrševanjem (države morajo Evropskemu odboru za socialne pravice redno pošiljati poročila o upoštevanju določb listine). Socialna listina je bila večkrat dopolnjena, med drugim tudi s protokolom, ki je predvideva možnost kolektivne pritožbe (organizacije delavcev, delodajalcev, nevladnih organizacij se lahko ob domnevnih kršitvah Socialne listine pritožijo na Evropski odbor za socialne pravice) (Perenič, 2002, 50).

²⁵ Po tej Konvenciji Evropski odbor za preprečevanje mučenja obiskuje v državah članicah zapore, policijske postaje, vojašnice in psihiatrične bolnišnice in zavode za mladoletne prestopnike ter ocenjuje, kako ravnajo s pridržanimi osebami (Perenič, 2002, 50).

²⁶ Konvencija zavezuje pogodbenice, da zagotovijo pripadnikom manjšin enakost pred zakonom in omogočijo ohranjanje in razvijanje njihove kulture, manjšinskih jezikov, itn (Perenič, 2002, 51).

²⁷ V okviru prizadevanj SE za varstvo človekovih pravic je nastala še vrsta drugih dejavnosti in prizadevanj ter deklaracij in konvencij glede (Perenič, 2002, 51): odpravljanja in preprečevanja rasizma ter drugih oblik nestrpnosti; doseganja enakopravnosti med spoloma; zaščito beguncev in iskalcev pribežališča; za razvijanje svobode izražanja in obveščanja; za varstvo osebnih podatkov; za varstvo okolja; za okrepitev boja proti tistim ravnanjem, ki se posebej ogrožajo človekove pravice, kot so korupcija, organizirani kriminal, pranje denarja itn.

Konvencija zajema le tiste pravice, ki jih lahko posameznik uveljavlja v ustreznih sodnih pravnovarstvenih postopkih.

EKVČP (Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, 1994) obsega naslednje pravice posameznika:

- pravica do življenja,
- prepoved mučenja,
- prepoved suženjstva in prisilnega dela,
- pravica do svobode in varnosti,
- pravica do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja,
- svoboda mišljenja, vesti in vere,
- svoboda govora,
- svoboda zbiranja in združevanja,
- pravica do poroke,
- pravica do učinkovitega pravnega sredstva,
- prepoved diskriminacije,
- začasna omejitev pravic v primeru izrednega stanja,
- omejitev politične dejavnosti tujcev,
- pravica do poštenega sojenja,
- ni kazni brez zakona,
- prepoved zlorabe pravic,
- omejitev pravic in svoboščin, ki jih ta Konvencija dopušča, ni mogoče uporabiti za namene, ki bi bili drugačni od predpisanih.

Protokoli, ki so dopolnjevali EKVČP so vnesli še varstvo lastnine, pravico do izobrazbe, do svobodnih volitev, opredelili so svobodo gibanja, prepovedali izgon državljanov ter kolektivni izgon tujcev, ukinili smrtno kazen, določili pravico do pritožbe v kazenskih zadevah ter pravico do odškodnine v primeru sodne zmete, vpeljali prepoved ponovnega sojenja za isto kaznivo dejanje, določili enakost zakoncev, splošno prepoved diskriminacije (Perenič, 2002, 52).

Posebnost EKVČP je določanje načina varovanja zajamčenih pravic in temeljnih svoboščin, ki ga lahko sprožijo države pogodbenice ali posameznik, saj je z uveljavitvijo naddržavnega varstva človekovih pravic EKVČP posegla v tradicionalno pojmovanje državne suverenosti. Konvencija je kot organe, ki naj odločajo o kršitvah pravic, določila Komisijo in Sodišče za človekove pravice ter Odbor ministrov. Zaradi nenehnega naraščanja števila pritožb pred Evropsko komisijo je sčasoma prevladalo prepričanje, da je najboljša rešitev odprava Komisije ter oblikovanje stalnega sodišča za človekove pravice (Perenič, 2002, 52).

5.4 EVROPSKO SODIŠČE ZA ČLOVEKOVE PRAVICE

V zadnjih letih se je vpliv Sveta Evrope povečal. Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP),²⁸ ki je njegova najpomembnejša institucija, je z nedavnimi reformami dobilo še

²⁸ ESČP je pričelo delovati v skladu z 11. protokolom k EKVČP 1. novembra 1998. Sodišče ima toliko sodnikov kot je držav pogodbenic. Izvoli jih Parlamentarna skupščina SE za dobo šestih let z možnostjo

večji domet delovanja (Matlárý v Berdnik, 2009, 71). Na ESČP se lahko obrne vsak posameznik, nevladne organizacije ali skupine posameznikov, ki se smatrajo za žrtve kršitev pravic, ki jih zagotavlja EKVČP in njeni protokoli, s strani katere koli države pogodbenice. Sodišče najprej ugotovi, ali je pritožba sprejemljiva oz. ali so izpolnjeni pogoji za njeno vsebinsko obravnavanje,²⁹ saj lahko ESČP v skladu z načelom subsidiarnosti zadevo obravnava šele potem, ko so bila uporabljena vsa domača pravna sredstva. Državi je dana možnost, da najprej v okviru domačega pravnega sistema odpravi zatrjevane kršitve posameznikovih pravic (Perenič, 2002, 53).

Sodbe³⁰ ESČP so ugotovitevne narave: Sodišče ugotavlja, ali je prišlo do kršitve EKVČP, ne more pa razveljaviti ali spremeniti odločb, s katerimi je v domačem pravnem redu prišlo do kršitve s Konvencijo zavarovanih pravic. Če pride do kršitve EKVČP, katere posledic po domačem pravu ni mogoče popolnoma odpraviti, lahko ESČP prisodi pravično zadoščenje (npr. odškodnino). Države pogodbenice EKVČP zavezuje k spoštovanju dokončnih sodb Sodišča v vsaki zadevi, v kateri nastopajo kot stranke. Izvršitev sodb nadzira Odbor ministrov, toda ne ESČP in ne Odbor ministrov nimata pooblastila za neposredno izvrševanje teh sodb. Država, za katero je bilo ugotovljeno, da je kršila pritožnikove pravice, mora Odboru ministrov poslati poročilo o ukrepih, ki jih je izvedla za to, da bi odpravila posledice kršitve (Perenič, 2002, 54).

Kljub temu da odločitve Sodišča nimajo neposrednega učinka na domač pravni sistem, ni mogoče zmanjševati pomena teh odločitev. Države pogodbenice jih jemljejo resno, kar je moč razbrati iz zakonodajnih ureditev v posameznih državah, ki so oblikovale ustrezne postopkovne določbe o uporabi izrednih pravnih sredstev zoper odločbo, ki po mnenju ESČP krši pritožnikove pravice. Sodbe Sodišča vplivajo tudi na spreminjanje domače zakonodaje ter na oblikovanje s EKVČP skladno prakso državnih organov in takšno interpretacijo, kot jo ESČP uveljavlja. Tako se postopoma oblikujejo skupni evropski standardi za varovanje človekovih pravic, kar je pravzaprav temeljni namen in smisel EKVČP. EKVČP omogoča tudi tožbo države pogodbenice proti drugi državi pogodbenici, v kolikor meni, da je kršila določbe Konvencije. Prav tako je ESČP pristojno za dajanje

ponovne izvolitve. Sodišče odloča v odborih, ki jih sestavljajo trije sodniki, v senatih s sedmimi sodniki ter v velikem senatu, ki ga sestavlja 17 sodnikov (Perenič, 2002, 53).

²⁹ Pritožba je po EKVČP dopustna če (Perenič, 2002, 53): (a) je vložena v roku šestih mesecev od dneva, ko je bila sprejeta dokončna odločba v domačem pravem sistemu; (b) ni anonimna; (c) se o njej odloča v kakšnem drugem mednarodnem postopku za varstvo pravic oz. ne vsebuje nobenih novih dejstev; (d) ne pomeni zlorabe pravice do pritožbe; (e) ni očitno neutemeljena. O sprejemljivosti pritožbe presoja odbor treh sodnikov na višji ravni pa sedemčlanski senat. Sodišče ni pristojno (ibid.): (a) za obravnavanje domnevnih kršitev, ki niso navedene v EKVČP in (b) ki se nanašajo na čas pred njeno ratifikacijo v državi, proti kateri je pritožba vložena ali (c) je ni vložil upravičen pritožnik. Če senat sprejme pritožbo, odloča o njeni utemeljenosti. Nato senat pozove stranki, naj podrobneje obrazložita svoje navedbe. Senat odloča z večinskim glasovanjem, vsak član senata pa ima pravico priložiti sodbi ločeno mnenje. Sodba je praviloma dokončna, v izjemnih primerih pa lahko stranki zahtevata, naj o zadevi ponovno odloča veliki senat – sodba velikega senata je dokončna.

³⁰ Možna je tudi poravnava med strankama. Več o tem glej Perenič, 2002, 55-56.

svetovalnih mnenj o pravnih vprašanjih v zvezi z razlago Konvencije in njenih protokolov na zahtevo Odbora ministrov. Največje število sodb Sodišča se nanaša na kršitve pravice do sodnega varstva in pravice obdolžencev v kazenskem postopku (Perenič, 2002, 54-56).

6 EVROPSKA UNIJA IN VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC

6.1 SPLOŠNO

Evropska unija³¹ (EU) je edinstven in zapleten sistem 27 demokratičnih evropskih držav, v katerem sprejemajo odločitve tri glavne institucije.

1. Evropski parlament (EP) zastopa državljane EU, ti pa ga neposredno volijo. Parlament ima tri glavne naloge: (a) Sprejemanje evropske zakonodaje, (b) opravljanje demokratičnega nadzora nad vsemi institucijami EU in (c) sprejemanje oz. zavračanje proračuna EU.
2. Svet Evropske unije zastopa posamične države članice. Svet EU: (a) skupaj z EP sprejema evropsko zakonodajo; (b) usklajuje gospodarske in socialne politike držav članic; (c) sklepa mednarodne sporazume med EU in drugimi državami ali mednarodnimi organizacijami; (d) skupaj z EP potrjuje proračun EU; (e) razvija skupno zunanjo in varnostno politiko EU na podlagi smernic, ki jih začrta Evropski svet; (f) usklajuje sodelovanja med nacionalnimi sodišči in policijskimi organi v kazenskih zadevah.
3. Evropska komisija se zavzema za interese Unije kot celote in: (a) predlaga zakonodajo Parlamentu in Svetu; (b) upravlja in izvaja politike in proračun EU; (c) uveljavlja evropsko zakonodajo (skupaj s Sodiščem Evropskih skupnosti); (d) zastopa Evropsko unijo na mednarodnem prizorišču, na primer pri pogajanjih o sporazumih med EU in drugimi državami.

Ta „institucionalni trikotnik“ oblikuje politike in zakone, ki se uporabljajo po vsej EU. Načeloma predlaga nove zakone Komisija, vendar jih uzakonjata Parlament in Svet. V EU varuje evropska načela pravne države Sodišče Evropskih skupnosti, Evropsko računsko sodišče pa preverja financiranje dejavnosti Unije. Ključno vlogo pri delovanju EU imajo tudi številni drugi organi: (a) Evropski ekonomsko-socialni odbor zastopa civilno družbo, delodajalce in delojemalce; (b) Odbor regij zastopa regionalne in lokalne organe; (c) Evropska investicijska banka financira naložbene projekte EU in z Evropskim investicijskim skladom pomaga majhnih podjetjem; (d) Evropska centralna banka je odgovorna za evropsko monetarno politiko; (e) Evropski varuh človekovih pravic preiskuje pritožbe o nepravilnostih institucij in organov EU; (f) Evropski nadzornik za varstvo podatkov varuje zasebnost osebnih podatkov posameznikov; (e) za opravljanje

³¹ Predstavitev Evropske unije je, kjer ni navedeno drugače, povzeta po publikaciji EU Kako deluje Evropska unija: Vodnik po institucijah EU (2005).

nekaterih tehničnih, znanstvenih ali upravljavskih nalog so bile ustanovljene tudi posebne agencije.

Pravila in postopki odločanja v EU so določeni v pogodbah. Vsak predlog za nov evropski zakon mora temeljiti na določenem členu pogodbe, ki se imenuje „pravna podlaga“ predloga. Ta določa, kateri zakonodajni postopek je treba uporabiti. Trije glavni postopki so: (a) posvetovanje – v posvetovalnem postopku se Svet posvetuje s EP, pa tudi z Evropskim ekonomsko-socialnim odborom in Odborom regij; (b) privolitev – postopek privolitve pomeni, da mora Svet pred sprejetjem nekaterih zelo pomembnih odločitev pridobiti soglasje EP; (c) soodločanje je postopek, ki ga zdaj najpogosteje uporabljajo pri sprejemanju zakonodaje EU, po tem postopku si EP s Svetom enakopravno deli zakonodajna pooblastila.

Pooblastila in naloge institucij EU ter pravila in postopki, ki jih morajo upoštevati, so zapisana v pogodbah, na katerih temelji EU.³² O pogodbah razpravlja Evropski svet,³³ nato pa jih ratificirajo nacionalni parlamenti. Pogodbe so osnova vsakega delovanja EU. Ob vsakem pristopu novih držav so jih spremenili. Občasno so bile spremembe pogodb namenjene tudi prenovi institucij Evropske unije in dodeljevanju novih področij pristojnosti EU. O spremembah vedno odloča posebna konferenca vlad držav EU („medvladna konferenca“), kar se je zgodilo trikrat: (a) Enotni evropski akt (1986) je spremenil Pogodbo EGS in utrl pot dokončanju enotnega trga; (b) Amsterdamska pogodba (1997) je spremenila pogodbi EU in ES; (c) Pogodba iz Nice (2003) je spremenila ostale pogodbe, ko je poenostavila sistem odločanja v EU, zato da bi Unija lahko učinkovito delovala tudi po novem valu širitve leta 2004.

³² EU temelji na štirih pogodbah: (a) Pogodbi o ustanovitvi Evropske skupnosti za premog in jeklo (1951), (b) Pogodbi o ustanovitvi Evropske gospodarske skupnosti (Rimska pogodba, 1957), (c) Pogodbi o ustanovitvi Evropske skupnosti za atomsko energijo (1957), (d) Pogodbi o Evropski uniji (Maastrichtska pogodba, 1992). S prvimi tremi pogodbami so bile ustanovljene tri „Evropske skupnosti“, tj. sistem skupnega odločanja o premogu, jeklu, jedrski energiji in drugih glavnih sektorjih gospodarstva držav članic. Institucije skupnosti, vzpostavljene za upravljanje tega sistema, so se leta 1967 združile v enotno Komisijo in enotni Svet. Poleg svoje gospodarske vloge je EGS postopoma prevzemala številne naloge, vključno s socialno, okoljsko in regionalno politiko. Ker to zato ni bila več zgolj gospodarska skupnost, jo je četrta (Maastrichtska) pogodba preprosto preimenovala v „Evropsko skupnost“ (ES). V Maastrichtu so se vlade držav dogovorile tudi o sodelovanju pri zunanji in varnostni politiki ter na področju „pravosodja in notranjih zadev“. S tem, ko je obstoječemu sistemu Skupnosti dodala medvladno sodelovanje, je Maastrichtska pogodba ustvarila novo strukturo s tremi „stebri“, ki je hkrati politična in gospodarska. To je Evropska unija (EU).

³³ Evropski svet je ime za svet voditeljev držav ali vlad (tj. predsednikov in/ali premierov) vseh držav EU, skupaj s predsednikom Evropske komisije. Načeloma Evropski svet zaseda štirikrat letno, ko se dogovori o splošni politiki EU in pregleda napredek. To je najvišji organ, ki sprejema politike v Evropski uniji, zato se njegova zasedanja pogosto imenujejo „evropski vrh“.

6.2 NADALJNI RAZVOJ EVROPSKE UNIJE

Tolikšno število pogodb pomeni, da je Evropska unija zapletena in težko razumljiva. Zato so se predsedniki držav in vlad EU junija 2004 odločili, da bodo vse obstoječe pogodbe nadomestili z enotno pogodbo. Pogodba o Ustavi za Evropo naj bi prenovila ustanove in jih naredila učinkovitejše pri sprejemanju dokumentov in političnih odločitev. Ta pogodba poenostavlja in nadomešča sedanje pogodbe, priznava Evropsko unijo kot pravno osebo, poenostavlja njeno ukrepanje, odpravlja njeno stebrno delitev, natančneje razmejuje pristojnosti med Unijo in državami članicami, poudarja vlogo nacionalnih parlamentov v evropski arhitekturi in daje pravni status Listini o temeljnih pravicah Evropske unije. Spomladi 2005, po tem, ko je deset držav članic Pogodbo o Ustavi za Evropo že ratificiralo, so jo na referendumu zavrnilo državljani Francije in Nizozemske. (Urad 2). Sledilo je obdobje razmisleka, nato pa so predstavniki vlad držav članic leta 2007 sprejeli Lizbonsko pogodbo³⁴ (Ministrstvo 2).

Z Lizbonsko pogodbo se bo povečala demokratičnost Unije, saj bosta evropsko zakonodajo z nekaj izjemami enakopravno sprejemala Evropski parlament in Svet (soodločanje). Tudi nacionalni parlamenti bodo bolj vključeni v evropski zakonodajni postopek, obveščeni bodo o vseh osnutkih zakonodajnih aktov, pod določenimi pogoji bodo lahko tudi preprečili njihovo sprejetje. Listina Evropske unije o temeljnih pravicah bo postala pravno zavezujoča, s čimer bodo državljani Unije dobili razumljiv katalog temeljnih pravic. Lizbonska pogodba omogoča tudi pristop Evropske unije k Evropski konvenciji o človekovih pravicah. Poleg tega pogodba določa tudi neposredno udeležbo državljanov pri sprejemanju zakonodaje preko državljanske pobude (Ministrstvo 2).

Želja voditeljev držav EU je bila, da začne Lizbonska pogodba veljati pred volitvami v Evropski parlament leta 2009. Za doseg tega cilja bi bile potrebne predhodne ratifikacije pogodbe vseh držav članic. Irska je bila edina država, v kateri je bil izveden referendum o Lizbonski pogodbi, saj to zahteva njena ustavna ureditev (Ministrstvo 2). Vendar pa so se 12. junija 2008 državljani Irske na referendumu izrekli proti sprejemu nove pogodbe in tako zaustavili dolgo pričakovano reformo institucij EU. Voditelji držav članic so se leta 2009 v zvezi z Lizbonsko pogodbo dogovorili, da bodo na Irskem naslednje leto pripravili nov referendum, pred tem pa bodo pomirili bojzani irskih volivcev³⁵ (Evropska

³⁴ Lizbonska pogodba je bila sprejeta na klasičen način, saj spreminja in dopolnjuje obstoječe temeljne pogodbe Evropske unije (in jih ne ukinja). Lizbonska pogodba vsebuje skoraj vse novosti, ki jih je vsebovala neuveljavljena Pogodba o ustavi za Evropo: (a) večjo vlogo nacionalnih parlamentov in Evropskega parlamenta, (b) nove skupne politike, med drugim na področju pravosodja in notranjih zadev, okolja, mednarodnega kriznega upravljanja in energije; (c) pristojnost EU se med drugim širi na področje zdravja, zaposlenosti, trajnostnega razvoja in varstva okolja (Ministrstvo 2).

³⁵ Irske volivce skrbi, da bo Lizbonska pogodba vplivala na njihovo davčno politiko, vojaško nevtralnost in etična vprašanja, kot je denimo splav. Na zasedanju so voditelji držav članic EU Irski ponudili pravna jamstva, da Lizbonska pogodba ne bo posegla v odločitve vlade v zvezi s temi vprašanji. Irski volivci so nasprotovali tudi načrtu o zmanjšanju števila evropskih komisarjev, po katerem bi države članice izgubile

komisija...). Sicer pa je Lizbonsko pogodbo ratificiralo že 24 držav članic, kmalu pa naj bi bil proces ratifikacije zaključen tudi na Češkem (Urad 1).

6.3 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC

Pri razvoju človekovih pravic v EU ne moremo mimo prava, ki je nastalo v okviru Sveta Evrope. Čeprav je Svet Evrope primarno nastal zaradi varovanja človekovih pravic, evropske gospodarske integracije pa zaradi gospodarskih interesov, so tem organizacijam skupni temelji pravne civilizacije, vrsta skupnih temeljnih načel in pravna kultura kot celote (Grilc, Podobnik in Acceto, 2002, 59). EU se je do danes v mednarodni skupnosti in še posebej v Evropi uveljavila kot eden izmed ključnih zagovornikov varstva človekovih pravic, še posebej v 90. letih, ko je potekal proces širitve EU proti vzhodu. Eden izmed ključnih ciljev Unije je bil zagotoviti spoštovanje človekovih pravic v bodočih državah članicah. EU je med kriterije za vstop v EU uvrstila t.i. kopenhavnske politične kriterije, ki od držav kandidatk zahtevajo stabilnost institucij, ki zagotavljajo demokracijo, vladavino prava, človekove pravice ter spoštovanje in varstvo manjšin.³⁶ EU pa igra pomembno vlogo glede promocije človekovih pravic tudi v državah, ki niso kandidatke za članstvo v EU, še posebej je dejavna v Sredozemlju, na zahodnem Balkanu in v vzhodni Evropi (Roter in Bojinović, 2007, 171-174).

Za to nalogo pa je bolj pomembno raziskati, kako je EU navznoter poskrbela za varstvo človekovih pravic, ki se je v razvijalo skladno z razvojem EU. Na začetku razvoja evropskih integracij se je Evropska skupnost močno razlikovala od Sveta Evrope, ki s EVČP in ESČP velja za poveljnega naddržavnega varuha človekovih pravic. Do povsem odkritega političnega obranavanja človekovih pravic je v EU prišlo v osemdesetih (sprejem deklaracij in resolucij Evropskega sveta o rasizmu in ksenofobiji ter deklaracije EP o temeljnih pravicah in svoboščinah) in devedesetih letih (uvedba državljanstva EU, razprava o pristopu k EKVČP in priprava Listine EU o temeljnih pravicah) (Grilc, Podobnik in Acceto, 2002, 69).

1. Rimska pogodba (1957) je bila namenjena predvsem promociji tesnejše gospodarske integracije v Evropi in tako bolj osredotočena na zaščito pravic držav pred vmešavanjem Evropske skupnosti kot pa na varstvo pravic posameznikov, saj

samodejno pravico do svojega komisarja. Svet EU je sklenil, da bodo sprejeli ustrezne zakonske ukrepe, po katerih bo vseh 27 držav članic še naprej imelo komisarja v Bruslju, če bo Lizbonska pogodba začela veljati (Evropska komisija...).

³⁶ Evropska komisija je ves čas spremljala in resno obravnavala spoštovanje kriterijev v vsaki državi kandidatki. Tako se npr. Slovaška ni smela udeležiti slovesnega začetka pogajanj na vrhu v Luksemburgu decembra 1997, ker ni spoštovala manjšinskih pravic madžarske skupnosti (Roter in Bojinović, 2007, 172-173).

je slednje sodilo v okvir notranje pristojnosti nacionalnih držav³⁷ (Dunkerly v Roter in Bojinović, 2007, 178-179). Pogodba o ustanovitvi Evropske gospodarske skupnosti je dvakrat omenjala človekove pravice: (a) posredno v preambuli pogodbe,³⁸ vendar pa v nadaljevanju ta pogodba ne vsebuje podrobnejših določil glede človekovih pravic, kar dejansko »izniči zapisano izjavo« (Dunkerly in drugi v Roter in Bojinović, 2007, 179), (b) v 7. členu, kjer prepoveduje vsakršno diskriminacijo glede na državljanstvo, in v 119. členu, kjer prepoveduje diskriminacijo glede na spol pri plačilu za enako delo (Roter in Bojinović, 2007, 179).

2. Pogodba o Evropski uniji (1992) je že vsebovala konkretna določila o človekovih pravicah: (a) 6. člen PEU navaja, da »Unija spoštuje temeljne pravice, kakršne zagotavlja Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin« (Pogodba o Evropski uniji, 1992, 12), (b) 177. člen pa, da politika»skupnosti na tem področju prispeva k doseganju splošnega cilja razvijati in krepiti demokracijo in pravno državo ter spoštovati človekove pravice in temeljne svoboščine« (Pogodba o Evropski uniji, 1992, 126).
3. Amsterdamska pogodba (1997): (a) je razširila do tedaj veljavno prepoved vsakršne diskriminacije glede na državljanstvo na boj proti diskriminaciji na podlagi spola, rase ali narodnosti, vere ali prepričanja, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti; (b) ponovno poudarila, da EU temelji na načelih svobode, demokracije, spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter pravne države, na načelih, ki so skupna vsem državam članicam; (c) določa, da je spoštovanje človekovih pravic eden izmed ključnih pogojev, ki jih morajo izpolnjevati tudi bodoče članice EU; (d) potrjuje zavezanost držav članic EU temeljnim socialnim pravicam, določenim v Evropski socialni listini (1961) in v Listini Skupnosti o temeljnih socialnih pravicah delavcev (1989) (Roter in Bojinović, 2007, 180-181).
4. Pogodba iz Nice (2003): (a) določa se bolj natančen postopek sankcioniranja držav, ki bi huje in vztrajno kršile človekove pravice, (b) preprečuje diskriminacijo in (c) vsebuje Listino Evropske unije o temeljnih pravicah (Roter in Bojinović, 2007, 181-182).

³⁷ Rimska pogodba je vključevala le tiste pravice državljanov držav članic Evropske gospodarske skupnosti, katerih zagotavljanje je bilo potrebno za doseganje tesnejše gospodarske integracije notranjega trga (prosti pretok dela, pravica do izbire bivališča) (Roter in Bojinović, 2007, 173).

³⁸ »Z namenom potrditi solidarnost, ki povezuje Evropo s čezmorskimi državami, in z željo zagotoviti dvig njihove blaginje v skladu z načeli Ustanovne listine Združenih narodov« (Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti, 1957, 43)

6.4 LISTINA EVROPSKE UNIJE O TEMELJNIH PRAVICAH

Leta 1999 je bila sklicana konvencija za pripravo osnutka teksta Listine Evropske unije o temeljnih pravicah (v nadaljevanju Listina EU). Listina EU je bila razglašena na Evropskem svetu leta 2000 v Nici, nato pa je bila z manjšimi popravki leta 2004 vključena v II. del Pogodbe o ustavi za Evropo, vendar pa nikoli ni začela veljati, zato je bila leta 2007 v Strasbourgu ponovno razglašena med plenarnim zasedanjem Evropskega parlamenta (Ministrstvo 1). Listina bo pravno obvezujoča za vse države članice EU, ko bo stopila v veljavo Lizbonska pogodba.³⁹

Listina EU enotno ureja vse na ravni Unije veljavne temeljne pravice: politične, državljanske, gospodarske, socialne in kulturne pravice (nanaša se na praktično vsa področja življenja). Velja za pravne akte in zakonodajo Evropske unije, ne glede na to ali jih neposredno izvaja evropska institucija, ali pa posredno države članice, regije ali lokalne oblasti. Ne velja pa za dejavnosti, ki so v izključni pristojnosti držav članic. Sestavljena je iz preambule, normativnega dela s šestimi poglavji, sedmo poglavje je namenjeno horizontalnim določbam (področje uporabe, obseg pravic, prepoved zlorabe pravic) (Ministrstvo 1).

Preambula Listine EU v središče pozornosti oziroma varstva pravic postavlja posameznika kot nosilca temeljnih pravic, pri čemer Listina EU spoštuje različnost kultur in tradicij evropskih narodov ter nacionalnih identitet držav članic in organizacije njihovih javnih organov na državni ravni, regionalni in lokalni ravni. EU v tem dokumentu prispeva k ohranjanju in razvijanju teh skupnih vrednot. Listina EU v preambuli prav tako potrjuje pravice, kot izhajajo iz ustavnih tradicij in mednarodnih obveznosti, skupnih državam članicam, iz EKVČP, Socialnih listin EU in Sveta Evrope ter iz sodnih praks Sodišča EU in Evropskega sodišča za človekove pravice (Listina Evropske unije o temeljnih pravicah, 2000, 8). Temeljne pravice državljanov EU pa so razvrščene v naslednja poglavja Listine EU (Listina Evropske unije o temeljnih pravicah, 2000, 9-20):

1. Dostojanstvo (pravica do življenja, do osebne integritete, prepoved mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja ter prepoved suženjstva in prisilnega dela),
2. Svoboščine (pravica do svobode in varnosti, spoštovanje zasebnega in družinskega življenja, varstvo osebnih podatkov, pravico sklepanja zakonske zveze in pravico do ustvarjanja družine, svobodo misli, vesti in vere, svobodo izražanja in obveščanja, svobodo zbiranja in združevanja, svobodo umetnosti in znanosti,

³⁹ Na Listino o temeljnih pravicah se Lizbonska pogodba sklicuje v 1. odstavku 6. člena spremenjene Pogodbe o Evropski uniji: »Unija priznava pravice, svoboščine in načela iz Listine o temeljnih pravicah Evropske unije z dne 7. decembra 2000, prilagojene 12. decembra 2007 v Strasbourgu, ki ima enako pravno veljavnost kot pogodbi« (Lizbonska pogodba..., 2007).

pravico do izobraževanja, pravico do izbire poklica in pravico do dela, svobodo gospodarske pobude, pravico do lastnine, pravico do azila ter varstvo v primeru odstranitve, izгона ali izročitve),

3. Enakost (enakost pred zakonom, prepoved diskriminacije, kulturna, verska in jezikovna raznolikost, enakost med ženskami in moškimi, otrokove pravice, pravice starejših in vključevanje invalidov),
4. Solidarnost (pravica delavcev do obveščeniosti in posvetovanja v podjetju, pravica do kolektivnih pogajanj in ukrepov, pravico dostopa do služb za posredovanje zaposlitve, varstvo v primeru neupravičene odpustitve, pravico do pošteniosti in pravičnih delovnih razmer, prepoved otroškega dela in varstvo mladih pri delu, pravico do družinskega in poklicnega življenja, pravico do socialne varnosti in socialne pomoči, do zdravstvenega varstva, dostopa do služb splošnega gospodarskega pomena, pravico do varstva okolja in varstvo potrošnikov),
5. Državlanske pravice (pravica voliti in biti voljen na volitvah v Evropski parlament, pravico voliti in biti voljen na občinskih volitvah, pravico do dobrega upravljanja, pravico dostopa do dokumentov, pravica obrniti se na varuha človekovih pravic, pravica do peticije, pravica do svobode gibanja in prebivališča ter pravica do diplomatske in konzularne zaščite organov katere koli države članice) in
6. Pravosodje (pravica do učinkovitega pravnega sredstva in nepristranskega sojenja, domnevo nedolžnosti in pravica do obrambe, načelo zakonitosti in sorazmernosti kaznivih dejanj in kazni ter pravico, da se za isto kaznivo dejanje osebe kazensko ne preganjajo ali kaznujejo dvakrat).

6.5 SODIŠČE EVROPSKIH SKUPNOSTI

Sodišče evropskih skupnosti⁴⁰ (SES) se primarno ukvarja z zagotavljanjem spoštovanja prava v skladu z interpretacijo in aplikacijo pogodb, ki ustanavljajo Evropske skupnosti (Dunkerly in drugi v Roter in Bojinović, 2007, 184). V pomoč SES je bilo ustanovljeno tudi Sodišče prve stopnje (odgovorno za odločanje o tožbah zasebnikov, podjetij in nekaterih organizacij ter o zadevah, povezanih s konkurenčnim pravom) in Sodišče za uslužbenke Evropske unije (za razsojanje v sporih med EU in njenimi javnimi uslužbenci) (Kako deluje..., 2005).

⁴⁰ Sodišče s sedežem v mestu Luxembourg je nastalo leta 1952 v skladu s Pogodbo o ustanovitvi Evropske skupnosti za premog in jeklo. Sestavlja ga po en sodnik iz vsake države članice, vendar pa zaradi učinkovitosti Sodišče le redko zaseda na občni seji. Ponavadi zaseda v »velikem senatu« samo trinajstih sodnikov ali v senatih treh ali petih sodnikov (Kako deluje..., 2005).

SES odloča o zadevah, ki se mu predložijo.⁴¹ Štiri najbolj pogoste vrste zadev so (Kako deluje..., 2005): (a) predlogi za sprejem predhodne odločbe - da sodišča v različnih državah ne bi različno razlagala zakonodajo EU, nacionalno sodišče lahko in včasih mora prositi SES za nasvet, ki je podan v obliki predhodne odločbe; (b) tožbe zaradi neizpolnitve obveznosti – Evropska komisija (ali država članica EU) sproži ta postopek, če meni, da določena država članica ne izpolnjuje svojih obveznosti v skladu z zakonodajo EU; (c) ničnostne tožbe – če država članica EU (ali Svet EU, Evropska komisija EP, posameznik) meni, da je določen zakon EU nezakonit, lahko od SES zahteva, da ga razglasi za ničnega; (d) tožbe zaradi nedelovanja – države članice, druge institucije Skupnosti in (v nekaterih okoliščinah) posamezniki ali podjetja lahko vložijo pritožbo na Sodišču, da se nedelovanje institucij EU uradno zabeleži.

Za razliko od razvoja prava človekovih pravic v okviru mehanizmov Sveta Evrope, kjer je sodno varstvo od vsega začetka temeljilo na EKVČP, ki je vsebovala seznam zaščitenih temeljnih pravic ter zahtevala njihovo varstvo, se SES pri svojem delu ni moglo opreti na podoben dokument. Ustanovne pogodbe EU namreč niso vsebovale nikakršne listine temeljnih pravic, ki bi institucije EU zavezovale k spoštovanju človekovih pravic in SES postavile za sodnega varuha teh pravic. Do danes je pravo človekovih pravic v razvoju sodne prakse SES doživelo jasen uspeh. Sodišče, ki se je na začetku svoje prakse otepalo vsakršne sodne presoje, ki bi vključevala argument človekovih pravic, je danes pripravljeno skozi prizmo izgrajene doktrine človekovih pravic presojeti, ne samo ukrepe samih institucij EU, ampak v določenih primerih tudi ukrepe držav članic.⁴² Pristop SES pri odločanju v vprašanih človekovih pravic je, da s primerjalno analizo ureditev posameznih držav članic in mednarodnih mehanizmov varstva človekovih pravic izoblikuje ustavno načelo, potem pa to načelo uporabi pri konkretnem vprašanju v kontekstu EU. Tako je SES z upoštevanjem doktrine človekovih pravic pri svojih odločitvah zmanjševalo odpor držav članic do lastnega aktivizma in do že izraženih načel prava Skupnosti, v prvi vrsti do načela nadrejenosti (Grilc, Podobnik in Acceto, 2002, 71-78).

* * * * *

⁴¹ Zadeve se predložijo sodnemu tajništvu in vsaki zadevi se dodelita generalni pravobranilec in poseben sodnik, ki sestavi poročilo, ki povzema vse izjave in pravno ozadje zadeve. Sledi javna obravnava – odvisno od pomembnosti in zapletenosti zadeve, je obravnava lahko pred senatom treh, petih ali trinajstih sodnikov ali pa pred občno sejo. Sodbe Sodišča se sprejemajo z večino glasov, razglasi pa se jih na javnih obravnavah, ločenih mnenj se ne izraža.

⁴² Prelomno je bilo odločanje v zadevi *Stauder v. City of Ulm*, ko SES odločilo, da so človekove pravice lahko (in nemara celo morajo biti) predmet sodnega varstva v postopkih pred SES (več o tem glej Grilc, Podobnik in Acceto, 2002, 71-72).

Trenutno stanje na področju varovanja človekovih pravic v Evropi je težko oceniti. Vsaka evropska institucija je na svoj način prispevala k oblikovanju tega varstva (Pegan v Berdnik, 2009, 72). Svet Evrope je za razliko od EU primarno usmerjen k področju varovanja in pospeševanja človekovih pravic ter razvoja demokracije, vendar se EU zadnja leta vedno bolj posveča tudi tej tematiki (Matlárý v Berdnik, 2009, 70). Ob tem Roter in Bojinović (2007, 184) opozarjata na prekrivanje vlog.⁴³ Države ustanoviteljice SE so želele zagotoviti vladavino demokracije v Evropi. Danes ima ta organizacija najbolj izpopolnjene instrumente za varovanje človekovih pravic, saj ESČP deluje že pol stoletja. Osnova, na kateri je bilo zasnovano sodišče, je EKČP, ki predstavlja najnaprednejši zakonski mehanizem za varovanje človekovih pravic. ESČP izdaja sodbe, ki imajo neposreden učinek na države članice, obenem pa imajo posamezniki pravico do pritožbe v vseh državah, ki so ratificirale EKČP. Je edina uradna nadnacionalna institucija za človekove pravice, ki ima tudi neposreden vpliv na države članice EU. Kot pomemben akter mednarodne politike ima EU velik vpliv na mnogih področjih. Za države kandidatke za vstop v EU je članstvo v Svetu Evrope nekakšen demokratični »test legitimnosti« (Matlárý v Berdnik, 2009, 71-72).

EKVČP in Listina EU med seboj razlikujeta, vseeno pa sta si glede vsebine zelo podobni. Obe vsebujeta osnovne elemente, človekove pravice, demokracijo in vladavino prava. Matlárý (v Berdnik, 2009, 68) ju skupaj z Helsinško sklepno listino Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi imenujemo »evropski sistemi varovanja človekovih pravic«. Preden je bila Listina EU sprejeta, se je Unija obračala na druge instrumente človekovih pravic, zlasti na EKČP in sodno prakso SES. EKČP je pravzaprav del pravnega reda Unije (čeprav vanj ni izrecno umeščena) in SES jo je uporabljalo kot vir varstva človekovih pravic z namenom interpretacije in uporabe pravic, ki so v njej določene, kot skupne standarde, h katerim so se zavezale vse države članice (Pegan v Berdnik, 2009, 69). Danes je EU sprejela Listino EU, ki je do nadaljnjega le politično zavezujoča, nanaša pa se zlasti na EKČP.⁴⁴ S sprejetjem Listine EU o človekovih pravicah kot politično zavezujoče, je EU izrazila temelje usklajevanja na področju varovanja človekovih pravic. Vprašanje, ki ostaja odprto je, kako bo EU uporabljala novo listino. Kljub temu, da je samo politični izraz vrednot, je lista pomembna, saj definira standarde in cilje EU ter

⁴³ Kljub temu da sta SE in EU formalno ločeni, se na mnogih področjih metodološko, civilizacijsko in zgodovinsko prepletata. Njune sodne institucije delujejo na nekaterih istih področjih. Še posebej težko bo določiti njune pristojnosti glede človekovih pravic, ko bo Listina EU o temeljnih pravicah sprejeta kot uradni dokument Unije in vključena v ustanovne pogodbe (Grilc, Podobnik in Acceto, 2002, 59).

⁴⁴ V resnici je grozila obstoj EKČP, še posebej v primeru njene vključitve v ustavno pogodbo, saj bi EKČP s tem izgubila svoje mesto, ki ga trenutno ima v evropskem pravnem prostoru na področju človekovih pravic. Vsebinsko Listina EU vključuje vse tradicionalne človekove pravice. Lahko bi celo rekli, da je skrajšana verzija EKČP, z nekoliko manj podrobnostmi glede vladavine prava ter nekaj novostmi glede pravic otrok ter družine. Razglašena je bila kot ustavno besedilo z zakonsko opredeljenim statusom in institucije EU jo kot tako tudi obravnavajo. Ker se vsebinsko sklicuje na ostale pravno zavezujoče dokumente, ima tudi sama podoben status. Kljub analogijam Listine EU in EKČP ima Listina v evropskem prostoru že ključno vlogo, saj pomeni temelj skupnostne politike za razvoj varstva človekovih pravic (Matlárý v Berdnik, 2009, 69).

držav kandidatk, potrjuje pa tudi skupna stališča s Svetom Evrope (Matlány v Berdnik, 2009, 71).

5 ZAKLJUČEK

Pričujoče diplomsko delo ugotavlja, da je Organizacija združenih narodov zelo pomemben mednarodni varuh človekovih pravic in svoboščin ter da so Splošna deklaracija o človekovih pravicah in drugo pravo, ki je nastalo v okviru Združenih narodov, najpomembnejši prispevek k mednarodnemu varstvu na tem področju. Na žalost vsi ti temeljni dokumenti niso obvezujoči v strogo pravnem pomenu in mednarodnem okviru ter njihove uporabe ne garantira nek sistem formalnih postopkov, saj je, za razliko od posameznika, suverena država poglavitni subjekt mednarodnega prava. Vendar pa je Splošna deklaracija o človekovih pravicah pomembno vplivala na razvoj ustavnih in pravnih sistemov držav in na razvoj mednarodnega prava. Dandanes imajo človekove pravice družbeno izredno relevanten pomen, saj so opredeljene v ustavah, zakonih in konkretnih sodnih odločitvah večine držav. Tako je mednarodnopravno urejanje človekovih pravic omejilo državno suverenost. Človekove pravice omejujejo državno oblast in država ne sme posegati v določene temeljne pravice ljudi, ne lastnih državljanov ne tujcev. So izraz človekove integritete in dostojanstva in država jih ne more kar odpraviti.

Vloge Združenih narodov nikakor ne gre zmanjševati, vendar pa je Svet vseeno geografsko prevelik in kulturno, politično ter gospodarsko preveč raznolik, da bi bila ta organizacija bolj učinkovita. Na začetku naloge je bilo zastavljeno vprašanje, ali se Svet Evrope in Evropska unija na področju varstva človekovih pravic ter svoboščin dopolnjujeta ali izključujeta, in potrebno je potrditi, da se ta dva sistema nedvomno dopolnjujeta. Nekdanji evropski politični voditelji kontinenta, iz katerega izvirata obe svetovni vojni, so se zavedali, da si bodo morali trajni mir in varstvo človekovih pravic zagotoviti sami. Slednje je v Evropi lažje dosegljivo, saj so narodi bolj homogeni, kar izvira iz skupne zgodovine in sočasnega razvoja najpomembnejših vrednot. Svet Evrope je bil za razliko od Evropske Unije, že primarno usmerjen k varstvu človekovih pravic, vendar se Unija vedno bolj posveča tudi temu področju. Evropska unija ne poskuša zmanjšati vloge Sveta v svojih državah članicah, ampak pogojuje pristop k Uniji s članstvom v Svetu Evrope, priznava Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic in jo uporablja kot vir prava ter ne poskuša nadomeščati pravnih aktov Sveta, ampak se v svojih pogodbah zavezuje k spoštovanju tako Evropske konvencije, Socialne listine kot drugim aktom Sveta Evrope.

Hkrati diplomatska naloga potrjuje zgoraj navedeno hipotezo, da je Svet Evrope zaradi celovitega sistema varstva človekovih pravic in svoboščin najpomembnejši varuh človekovih pravic v Evropi. V prid Svetu Evrope je potrjena večina v hipotezi navedenih parametrov:

1. univerzalnost organizacije in številno članstvo – članstvo v Svetu Evrope je lažje dostopno, saj se mora država članica zavezati spoštovanju človekovih pravic, za pristop k Evropski uniji pa mora država članica izpolnjevati še druge zahtevne gospodarske in politične kriterije; prav tako ima Svet skoraj enkrat več držav članic kot Unija;
2. izdelana organizacijska struktura – oba sistema imata dobro razvito organizacijsko strukturo, Evropska unija celo bolj, saj pokriva več različnih področij delovanja;
3. izdelana pravna podlaga – Svet Evrope ima na področju človekovih pravic bolj razvito pravno podlago, v velikem sistemu sprejetih deklaracij ima osrednjo vlogo Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic, ki z varovanjem zajamčenih pravic in temeljnih svoboščin posega v tradicionalno pojmovanje državne suverenosti; po drugi strani predstavlja največji doprinos Evropske unije k varovanju človekovih pravic Listina Evropske unije o temeljnih pravicah, ki pa zaradi nasprejetja Lizbonske pogodbe za države članice še ni pravno zavezujoča;
4. razviti organi sodnega varstva – na tem področju sta oba sistema dobro razvita, saj sta obe sodišči zavezujoči za države članice, vendar pa je prav zaradi bolj razvite pravne podlage uspešnejše Evropsko sodišče za človekove pravice.

LITERATURA

SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE

1. 46 držav in ena organizacija. Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope, Ljubljana, 2004.
2. BERDNIK, Maja. Institucija za varovanje človekovih pravic v Evropi – ključni dokumenti in institucionalni razvoj. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 2009.
3. CERAR, Miro, ml. Večrazsežnost človekovih pravic in svoboščin. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1996.
4. GRIZOLD, Anton, Bogomil Ferfila. Varnostne politike velesil. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 2000.
5. Kako deluje Evropska unija, Vodnik po institucijah EU. Evropska komisija, Generalni direktorat za informiranje, Bruselj, 2005.
6. PAVČNIK, Marijan. Teorija prava: prispevek k razumevanju prava. GV Založba, Ljubljana, 2007.
7. Svet Evrope na kratko. Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope, Ljubljana, 2004.
8. TÜRK, Danilo. Temelji mednarodnega prava. GV Založba, Ljubljana, 2007.

PRISPEVKI V KNJIGAH OZIROMA ZBORNIKIH

1. BOHTE, Borut. Mednarodno varstvo temeljnih pravic. V: Pavčnik, Marijan, Ada Polajnar-Pavčnik, Dragica Wedam-Lukić (ur.): Temeljne pravice. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1997, 440-486.
2. CERAR, Miro. Narava in pomen človekovih pravic. V: CERAR, Miro, Jon Jamnikar, Maja Smrkolj (ur.): Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2002, str. 17-30.
3. CERAR, Miro, ml. O naravi človekovih pravic in dolžnosti. V: Pavčnik, Marijan, Ada Polajnar-Pavčnik, Dragica Wedam-Lukić (ur.): Temeljne pravice. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1997, 52-83.
4. GRILC, Peter, Klemen Podobnik in Matej Acceto. Pravna ureditev EU in človekove pravice. V: CERAR, Miro, Jon Jamnikar, Maja Smrkolj (ur.): Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Društvo Amnesty International Slovenije: Mirovni inštitut, Ljubljana, 2002, str. 59-88.
5. JAMBREK, Peter. Mednarodna ureditev človekovih pravic. V: Jambrek, Peter, Anton Perenič, Marko Uršič (ur.): Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988, 34-78.

6. PAVČNIK, Marijan. Namesto uvoda. V: PAVČNIK, Marijan, Ada Polajnar-Pavčnik in Dragica Wedam-Lukić (ur.): Temeljne pravice. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1997, str. 13-17.
7. PERENIČ, Anton. Dokumenti. Uvodne opombe k posameznim dokumentom. V: Jambreč, Peter, Anton Perenič, Marko Uršič (ur.): Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988, 385-528.
8. PERENIČ, Anton. Svet Evrope in človekove pravice. V: CERAR, Miro, Jon Jamnikar, Maja Smrkolj (ur.): Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2002, str. 49-58.
9. PERENIČ, Anton. Zgodovinski razvoj človekovih pravic. V: Jambreč, Peter, Anton Perenič, Marko Uršič (ur.): Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988, 17-33.
10. ROTER, Petra in Ana Bojinović. Evropska unija in človekove pravice. V: FERFILA, Bogomil (ur.): Zbornik o Evropski uniji. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 2007, str. 167-190.
11. SIMIČ, Vladimir. Temeljne pravice kot pravnocivilizacijska dediščina. V: Pavčnik, Marijan, Ada Polajnar-Pavčnik, Dragica Wedam-Lukić (ur.): Temeljne pravice. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1997, 21-51.
12. ŠABIČ, Zlatko, Petra Roter. OZN in ohranjanje mednarodnega miru in varnosti: razvoj varstva človekovih pravic. V: CERAR, Miro, Jon Jamnikar, Maja Smrkolj (ur.): Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2002, str. 31-48.

VIRI Z INTERNETA

1. Evropska komisija: Bruseljski dogovor o podnebjju in gospodarstvu (2009). URL = http://ec.europa.eu/news/economy/081212_1_sl.htm. 02. maj 2009.
2. Ministrstvo 1: Ministrstvo Republike Slovenije za zunanje zadeve: Listina EU o temeljnih pravicah. URL = http://www.mzz.gov.si/si/zunanja_politika/evropska_unija/lizbonska_pogodba/listina_eu_o_temeljnih_pravicah/. 02. maj 2009.
3. Ministrstvo 2: Ministrstvo Republike Slovenije za zunanje zadeve: Lizbonska pogodba. URL = http://www.mzz.gov.si/si/zunanja_politika/evropska_unija/lizbonska_pogodba/. 02. maj 2009.
4. Urad 1: Urad Vlade Republike Slovenije za komuniciranje: Evropa v 21. stoletju (2009). URL = http://europa.eu/lisbon_treaty/index_sl.htm. 02. maj 2009.
5. Urad 2: Urad Vlade Republike Slovenije za komuniciranje: Ustava za Evropo (2008). URL = <http://evropa.gov.si/ustava/>. 02. maj 2009.

VIRI

1. Dunajska deklaracija in akcijski program (1993). URL = [http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.CONF.157.23.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.CONF.157.23.En?OpenDocument). 02.maj 2009.
2. Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (1994). Uradni list Republike Slovenije, 7-41/1994.
3. Listina Evropske unije o temeljnih pravicah (2000). Uradni list Evropske unije, C 364/01
4. Lizbonska pogodba, ki spreminja Pogodbo o Evropski uniji in Pogodbo o ustanovitvi Evropske skupnosti, podpisana v Lizboni 13. decembra 2007. Uradni list Evropske unije, UL C 306/50, 17.12.2007.
5. Pogodba o Evropski uniji (1992). V: Evropska Unija (2006): Pogodbe o Evropski uniji in Pogodbe o ustanovitvi Evropske skupnosti, prečiščeni različici. Uradni list Evropske unije, C 321.
6. Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti (1957). V: Evropska Unija (2006): Pogodbe o Evropski uniji in Pogodbe o ustanovitvi Evropske skupnosti, prečiščeni različici. Uradni list Evropske unije, C 321.
7. Splošna deklaracija človekovih pravic (1948). V: CERAR, Miro, Jon Jamnikar, Maja Smrkolj (ur.): Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2002, str. 149-161.
8. Ustanovna listina OZN, odlomki (1945). V: Jambrek, Peter, Anton Perenič, Marko Uršič (ur.): Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988, 431-432.
9. Virginijska deklaracija o pravicah (1776). V: Jambrek, Peter, Anton Perenič, Marko Uršič (ur.): Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988, 406-407.

SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC

ECOSOC – Ekonomski in socialni svet
EKVČP – Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin
EP – Evropski parlament
EU – Evropska unija
ESČP – Evropsko sodišče za človekove pravice
CERD – Odbor za odpravo rasne diskriminacije
FAO – Organizacija za prehrano in kmetijstvo
ILO – Mednarodna organizacija za delo
MPDPP – Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah
MPESKP – Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah
NGO – Mednarodne nevladne organizacije
OZN – Organizacija združenih narodov
SDČP – Splošna deklaracija o človekovih pravicah
SE – Svet Evrope
SES – Sodišče evropskih skupnosti
UNESCO – Organizacija OZN za vzgojo, znanost in kulturo
VKČP – Visoki komisar OZN za človekove pravice
WHO – Svetovna zdravstvena organizacija

IZJAVA O AVTORSTVU IN NAVEDBA LEKTORJA

Spodaj podpisana, Tina Pavšič, izjavljam, da je pričujoče diplomsko delo z naslovom Pravice državljanov Evropske unije moja avtorska stvaritev, in se strinjam z objavo le- tega.

Diplomsko delo je lektorirala Vesna Mirt

Podpis:

Tina Pavšič